h. denis

marksist değer teorisi ve kapitalizm

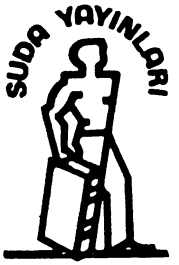

7

Dizgi - Baskı CANKAYA Matbaası
Kapak Baskısı EVREN Ofset
Baskı Tarihi : Mayıs 1974

H. Denis

marksist değer teorisi ve kapitalizm

Türkçesi **orhan suda**

SUDA YAYINLARI
Yerebatan Cad.
Salkım Söğüt Sok. 20/9
Cağaloğlu İstanbul

MARKSİST TEORİYE GÖRE DEĞER

«Değer» kelimesi en farklı şeyler için kullanılıyor: Bir saatin değerinden, bir sanat eserinin ya da bir insanın değeri söz konusuymuş gibi bahsediliyor.

Ama bütün durumlarda hep aynı gerçeğe işaret edilmediği besbelli. Çoğu zaman da «değer» kelimesine anlamını iyice belirten bir sıfat ekleniyor: **Ahlâk değeri** yüksek bir insan, **sanat değeri** büyük bir tablo deniyor; oysa saatin **ekonomik** değerinden başka bir şeyi yoktur.

Gerçekte bizi burada ilgilendiren de sadece bu **ekonomik değer**'dir.. Ama bu deyimin altında birbirinden tamamen ayrı iki kavram yatıyor.

Bir objenin **belirli bir insan (fert) için** ekonomik bir değeri olabilir; çünkü bu obje,

o **insanın** şu ya da bu ihtiyacını, arzusunu giderebilir. **Ama** bundan, o objenin toplumun bütün fertleri için aynı değerde olduğu anlamı çıkmaz. Mesela, bahçemdeki bir ağacın gölgesinde dinlenmeye alışmışımdır; bu ağacın başkaları için değil ama benim için büyük bir önemi vardır.

Bu ilk şekliyle, ekonomik değere **kullanış değeri** ya da **fayda değeri** denir. O zaman bunu inceliyecek olan da ekonomi politik değil, psikolojidir. Marx'ın dediği gibi

> «Kullanış değeri her türlü kesin ekonomik belirlenmenin dışında kalınca, yani kullanış değeri olarak ele alınınca ekonomi politiğin alanına girmez» (1)

İktisatçının ilgilendiği bütün objeler faydalıdır diyerek özellikle «marjinalist» ekole bağlı iktisatçılar ortalığı bulandırdılar. Gerçekte, ekonomi politiğin amacı, ihtiyaçlarını gidermek için gerekli objelerin üretiminde insanlar arasında kurulan ilişkileri incelemektir. Ama bu, iktisatçı bu gidermenin psikolojik mekanizmasını incelemek zorundadır anlamına gelmez.

Biz burada eşyanın **sübjektif ve ferdî** değerleriyle değil, sadece onların **objektif** ve **sosyol** bir niteliği olarak görünen değerle ilgileniyoruz.

Bu **objektif değer**'in bir gerçeği yansıttığı şüphesizdir. Hiç sevmediği, hoşlanmadığı halde, **bir değeri** olduğu için, bir eşyayı dikkatle

saklamayan kim vardır? Şüphesiz her insan bir şeyin kendisine sağladığı faydayı, toplum grubunun tümünün o şeye verdiği değerden ayırdetmesini bilir.

Aslında, genellikle, nispeten belirli fiyatlar üzerinden satıldıklarını gördüğümüz için objelerin bir değeri vardır diyoruz. Bir objenin **zihnimizde** değer fikri yaratmasına sebeb, satınalabileceğimiz diğer objelerin bir eşdeğeri olan para ile bu obje arasındaki alışıagelmiş mübadele ilişkisidir. Gerçekte, bir obje ile para arasındaki mübadele ilişkisinden iki obje arasındaki değer ilişkisini kolaylıkla çıkarıyoruz. A objesi 100 franka satıldığı halde, B objesi 50 franka satılıyorsa A, B den iki misli değerlidir diyoruz.

Burada ortaya koyduğumuz mesele, objektif değerin **gerçek** (görünüşteki değil) temeli meselesidir. Değerin ne olduğunu anlamak için, demin sözünü ettiğimiz bu alışıla gelmiş mübadele ilişkisinin varlığını tesbit etmemiz yetmez. Bu ilişkilerin nasıl kurulduğunu, hangi sosyal süreçle ve hangi kanunlara göre meydana geldiğini bilmek gerekir. Ancak bu soruları cevaplandırdığımız zamandır ki değerin hangi **gerçeği** yansıttığını (temsil ettiğini) biliyoruz diyebiliriz.

1

DEĞERİN ALANI : MAL (EMTİA)

Değeri varolduğu yerde aramak gerekir.

Marksizmin hasımları değer meselesini inceledikleri zaman marksist teorinin taraftarlarını güç durumda bırakacaklarını umdukları özel durumları uzun uzun tahlil etmek alışkanlığındadırlar. Avusturyalı iktisatçı Von Böhm-Bawerk, ünlü bir eserinde, marksist değer teorisi yanlıştır, çünkü «heykellere ve tablolara uygulanamaz» diye iddia eder.

Bir çölde tek başına kalan ve bir damla bile su bulamayan, ya da tarlasında bir külçe altın bulan köylü varsayımlarını tartışarak Marx'ı çürüten başka yazarlar da vardır.

Ekonomi politik el kitaplarının çoğu bu «çürütmelerle» doludur. Ne varki, bunların hiçbir önemi (etkisi) olmadığı kolayca görülür.

Bizim tanımladığımız anlamda değer, mübadelenin çok yaygın olduğu toplumlarda görülen **sosyal** bir olgudur. Değerin nasıl belirlendiğini anlamak istiyorsak, bir ya da birkaç kişiyi iliglendiren her hangi arızî bir

olguyu ya da sanat faaliyeti gibi özgül faaliyetlerle ilgili olguları değil, belirli toplum larda yaşıyan fertlerin tümünü ilgilendiren ve mübadeleye bağlı olguları gözönünde tutmalıyız.

Demek ki, değer, pazarda satılmak amacıyla bir toplumda devamlı olarak üretilen ve **mal** denilen bu maddî objeler incelendiği zaman karşımıza çıkmaktadır.

Mal sosyal bir üründür

Soluduğumuz hava bir mal değildir; çünkü bir ürün değildir. O halde kelimenin ekonomik anlamıyla, bir değeri olamaz. Değerli ve faydalı değildir. Değer ve fayda kavramlarının birbirinden ne kadar farklı olduğuna bu vesileyle de işaret etmek gerek. İnsan emeğiyle üretildikleri için değerli olan bütün objeler faydalıdırlar, yani insanların ihtiyaçlarını tatmin etmeye yararlar. Ama bunun karşıtı doğru değildir. Hiçbir şey havadan daha faydalı değildir. Bununla beraber, havanın somut ekonomik bir değeri olduğu söylenemez.

Şurasını da hemen belirtelim ki bir obje ancak **sosyal bakımdan** üretilmişse yani ayni bir toplumun belirli sayıdaki fertlerinin emeği ile devamlı şekilde elde edilmişse değerlidir.

Kapitalist bir toplumda, mesela, pazarda normal şekilde mübadele edilen maddî

objeler sosyal ürünlerdir, yani belirli bir modele göre çok sayıda ve devamlı şekilde elde edilen objelerdir.

Sadece bir tek olan ve tekrar üretilmeyen bir objenin de satıldığı olur; özellikle sanat eserlerinin durumu böyledir. Diğer mallar karşısında böyle objelerin olağanüstü bir karakteri vardır. Demek ki bunları örnek alarak değeri çözümlemeye kalkışmak mantıksızlık olur. Bundan dolayıdır ki, çöldeki bir bardak su, ya da tarlada bulunmuş olan bir külçe altın misalini bir kenara bırakmak zorundayız. İktisatçıların gerçek konusu olan malların cari üretim ve normal satış alanının tamamen dışına çıkmış oluruz böylece.

Aynı sebepten dolayı, Robinson'un ıssız adasında kendisi tarafından imâl edilen kayık varsayımını da ciddiye alamayız.

> «Smith ve Ricardo'nun tek başına yaşayan avcısıyla balıkçısı 18. yüzyılın yavan muhayyelelerinin ürünüdür» (12)

Mal bir pazarda satılmak için üretilmiştir.

Değer olayının görünmesi için sosyal bir ürün karşısında bulunmamız yetmez. Değer, ancak, fertler ya da bağımsız kuruluşlar arasında ürünlerin **mübadelesi** geliştiği zaman ortaya çıkar.

Demek ki değer mübadeleye bağlıdır. Ama şunu hemen belirtmeliyiz: Değer **sosyal** mübadeleye, yani birçok insan arasında

devamlı şekilde yapılan mübadeleye, bağlıdır. Madem ki mübadele konusu objenin bir para karşılığında satılması gerekmektedir, o halde mübadele olayının, çeşitli objeleri mübadele eden nispeten istikrarlı bir alıcılar ve satıcılar topluluğuna bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Ama iktisatçıların dilinde (hatta konuşulan dilde) bir objeyi alıp satanların toplandıkları yere **pazar** (piyasa) denir; pazarda satmak amacıyla yapılan üretim değerli bir objenin yapısını (mahiyetini) karakterlendirmekle son bulur. İşte bunun içindir ki o objeye **mal** denir.

Bugün doğrudan doğruya üreticileri tarafından kullanılan ve genellikle mübadele edilmeyen ve bundan dolayı da değeri olmayan objeler de vardır. Mesela, çiftçinin kullandığı basit aletler, meyvaları toplamak için kullanılan uzun sırık ya da plantasyonlardadaki kazıklar gibi. Bu objeler gerçekten faydalıdırlar ama değerleri yoktur, çünkü genellikle pazarda satılmazlar.

> «Bir şey faydalı ve insan emeğinin ürünü olabilir ama mal değildir. Ürünüyle kendi ihtiyaçlarını tatmin eden kimse sadece kendisi için bir kullanış değeri yaratır» (3)

Gerçekte, modern ekonomik hayatta tüketilen ve kullanılan objelerin büyük çoğunluğu satılmak için üretilmiştir. Mesela, bir

otomobil fabrikatörü kendisi için değil, fakat pazarda satmak için üretim yapar.

Bazı durumlarda aynı bir ürünün alıcılarıyla satıcıları belirli zamanlarda aynı bir yerde toplanırlar. O zaman pazar iyice sınırlanmıştır. Mesela, Sain-Jean hayvan panayırı söz konusudur.

Çok sayıda ve özel mahiyetteki işlemler (muameleler) **borsa** denilen yerlerde yapılır. (Mal (emtia) borsası, esham ve tahvilat borsası gibi). Demek ki Paris ya da Bordeaux mal borsası, kapitalist rejimde çok özel bir önemi olan bir pazarlar topluluğudur.

Ne var ki, çoğu durumlarda, aynı bir ürünün satış işlemleri aynı bir yerde yapılmaz: Satıcılar alıcıların ayağına kadar giderler. Ya da bunun tersi olur: Alıcılar satıcıların mağazalarına giderler. Meğer ki işlemler sadece mektuplaşma yoluyla olmaya. O zaman, kendi uğraşına göre piyasayı sınırlandırmak işi iktisatçıya düşer. Bir ürünün mübadelesinde mahalli özelliklerle ilgileniyorsa, bir malın alıcılarıyla satıcılarının bir ile ya da ilçeye dağılmış olduklarını gözönünde tutabilir: Buna bir ürünün satıldığı **mahalli pazar** diyecektir. Ama aynı ürünün **bölge** pazarında, **millî** pazarda, ya da **dünya** pazarında satıldığını dikkate alacaktır.

Demek ki biz, değer olayını açıklamak için bu **pazar** ve **mal** dünyasına başvuruyoruz. Karşımıza bir sanatçının lirik sesinin, ya da Robinson'un kendi adasında yaptığı kayığın «değeri» gibi örneklerle çıkılmasın.

Biz çağdaş ekonomi dünyasının ana olaylarını çözümlemeye çalışıyoruz. Buna erişmenin yolu, bu dünya ile hiçbir ilgisi olmayan örnekler üzerinde kafa yormamaktır.

Kapitalist sistemde mal olarak işgücü.

Bir toplumun ekonomik hayatı pazarda devamlı şekilde ve geniş ölçüde satılan ürünlerin üretimine dayandığı zaman değer olayı büyük bir önem kazanır.

Kapitalizm, mal mübadelesi sistemini son derece geliştirir ve özellikle işgücünü mal haline getirir.

Bu özel mal yani işgücü, hem işçiden hem de işin kendisinden ayrı bir şey olarak gözönünde tutulmalıdır. İşçiydi köleci toplumlarda alınıp satılan. Bedenî, fikrî, ve ahlakî nitelikleriyle birlikte, hattâ yaşıyan bir insan olarak, tamamen efendisinin elindeydi. Efendisi onu çalıştırabilir, yani onun işgücünden faydalanabilir ama dilerse onu bir zevk aracı olarak da kullanabilirdi, hatta aklına eserse öldürebilirdi de.

Buna karşılık, kapitalist rejimde işçi (ücretli) patronuna (işverenine) tamamen boyun eğmez. Kendisini belli bir işgücüne sahip bir fert haline getiren kol gücünü ve fikrî niteliklerini belirli bir süre için (bir ay, bir hafta, bir gün, ya da bir saat) işverenin emrine vermiştir.

Böylece bu nitelikler, (hassalar) **esas itibariyle** işverenin hâkim olamadığı öteki niteliklerden (mesela, yapılacak işle bir ilgisi bulunmayan ahlâkî inançlardan ya da bedenî karakteristiklerden) tamamen ayırdedilir. Bu ilk niteliklere **işgücü** denir.

İşgücüyle, onun sonucu olan iş (çalışma) ayrı şeydir. Çünkü aynı bir işgücüyle belirli bir süre içinde az ya da çok fiili iş elde edilebileceği apaçıktır. İşi bir buharlı makinaya yakıt vermek olan bir işçi varsayalım. Günlerden bir gün, makinanın her zamankinin iki mislî bir iş çıkarması gerekirse işçi daha sık yakıt vermek zorunda kalacaktır. Bu durumda onun **işgücü** hergünkünden çok daha fazla bir **iş** sağlamaktadır.

İşgücünün mal olarak satılması kapitalizme has bir niteliktir. Ortaçağ zanaatkârı işgücünü satmıyor; elindeki üretim araçları sayesinde (aletler, ham maddeler) yarattığı esere (işe) işgücünü doğrudan doğruya koyuyor. Buna karşılık, kapitalist rejimde işçiler üretim araçlarından yoksundurlar. Bu bakımdan, yaşamak için işgüçlerini satmak zorundadırlar. Marx'ın dediği gibi:

> «Demek ki paranın sermayeye dönüşümü para sahibinin pazarda **hür işçi**, iki bakımdan hür işçi bulmasını gerektirir: 1. İşçi, işgücünü kendi malı gibi kullanan hür bir insan olmalıdır; 2. İşçinin satacak başka bir malı bulunmamalıdır. İşçi, âdeta hiçbir şeyi olma-

makla, işgücünü gerçekleştirecek şeylerden tamamen yoksun olmakla hürdür» (4)

Lenin'in kısaca dediği gibi: «Kapitalizm, işgücünün (el emeğinin) de mal haline geldiği en yüksek derecede gelişmiş mal üretimidir» (5)

Hizmetlerin değeri.

İşgücünün de bir mal olabildiğini gördük. Durum, işin (çalışmanın) kendisi için de yani belirli bir amaca uygulanan insan faaliyeti için de aynıdır: Saçlarımı kestirmek isteyince, belirli bir para karşılığında, berberin 20 dakikalık faaliyetini ya da hizmetini satın alırım. (6)

Kapitalist ekonomide mesela işçinin (berber) işgücünü satın almak ve onun hizmetini tekrar müşterilere satmak amacıyla, işletmeler kuruluyor. Bu durumda, hizmetler, tıpkı maddî objeler gibi aynı şartlar içinde üretilip satılmışlardır ve tıpkı pazarda mübadele edilen mallar gibi bir değerleri vardır.

Emeğini maddî bir objeye katmaksızın pazarda satmak için çalışan bağımsız zanaatkâr da hizmetler satar; mesela, zanaatkâr berberin durumu böyledir.

Buna karşılık, bir pazarda satılmayan hizmetler mallarla bir tutulamaz. Mesela, memurların hizmetleri bu durumdadır. (7) Gerçekte, hizmetlere katılmış bulunan değer, kapitalist ekonomide maddi değerlere katılmış olan değerden nitelik bakımından çok daha az önemlidir.

2

DEĞERİN MAHİYETİ

Bir değer teorisinin zorunluluğu.

Burada malların değerinin ne olduğunu ortaya koymak niyetindeyiz. Ama görevimize başlamadan önce, değerin incelenmesi tamamen faydasız, hatta imkânsızdır diyenlerin karşısında, bugün bu niyetimizi doğrulamak gereklidir.

Sadece marksist tahlili değil, aynı zamanda Marx'dan önceki en ünlü liberal iktisatçılar tarafından, özellikle A. Smith ve Ricardo tarafından geliştirilmiş tahlilleri de reddeden marksist olmayan iktisatçıların hemen hemen büyük çoğunluğunca benimsenmiş bir tutumdur bu.

Fiyatların açıklanışını arz ve talep kanununun tahliliyle sınırlandırmaya kalkışmanın imkânsız olduğunu bu iktisatçılar çok iyi biliyorlardı. Bir mala karşı talep arzdan çok olursa, o malın fiyatının yükselmeye başladığı (ya da bunun tersi) doğrudur, diyorlardı. Ama tecrübe göstermektedir ki, arz ve talepteki bu arızî değişmelerin etkisiyle fi-

yatlar bir merkez noktanın çevresinde dolanıp dururlar ve ne devamlı bir şekilde, ne de genellikle çok önemli bir ölçüde merkezden uzaklaşırlar. Demek ki, malın bir «tabiî fiyatı« olduğunu ve fiili piyasa fiyatlarının bu tabiî fiyata uymak eğilimini gösterdiklerini kabul etmek gerekmektedir. Onlar bu tabiî fiyata değer de diyorlar ve mübadelenin en yüce kuralı olan bu değerin, malın üretimi için gerekli emek miktarıyla orantılı olduğunu ileri sürüyorlardı.

Bugün, marksist olmayan iktisatçılar, onları değerle ilgilenmekten alıkoyan bir teorinin 1874'de L. Walras'ın ortaya attığı matematiksel genel denge teorisinin kendilerine destek olabileceğini sanıyorlar.

Bu teoriye göre, malların tabiî ya da normal fiyatları ,eğer «denge verileri» (yani fertlerin «zevkleriyle», üretim teknikleri) yeterli bir süre boyunca değişmeden kalırlarsa, bütün pazarlarda aynı zamanda yerleşecek olan ideal fiyatlardır. Onlara göre, piyasa fiyatları bu ideal fiyatların çevresinde dolanır durur. Bir saat rakkasına durmadan çeşitli itilimler vermeye benzer bu. Gitgide yavaşlayan bu dalgalanma eğilimini açıklamak için emek tarafından belirlenmiş bir değerin varlığını kabul etmeye hiç de lüzum yok diyorlar (3).

Walras'ın bu teorisi ilk bakışta çekici görünebilir. Ne var ki, yazarın, sistemini ortaya koymak için yaptığı ispatlar biraz daha yakından incelenecek olursa, kapitalist ekonominin ana hatlarını bilmediği ve en ufak

bir değeri bile olmadığı görülür.

Her ekonominin durmadan kendi tabii dengesinin peşinden giden mekanik bir sistemden başka hiçbir şey olmadığını göstermek amacıyla, Walras, kendinden önceki iktisatcıların özellikle Jean Babtist Say'ın şu fikrine sarılmaktadır; Ücret, sermayenin faizi ve toprak rantı, işveren tarafından biraraya getirilmiş olan «üretimin bu üç faktörünün» sağladığı hizmetler için ödenmiş fiyatlardır (bedelerdir) ve bu fiyatlar maddî objelerin fiyatları gibi belirlenirler.

Bununla beraber, Walras'ın sisteminde açıkca görülen bir boşluk kalmaktadır: İşverenin kârı açıklanmamıştır. Bu boşluğu doldurmak için, Walras, işverenin kârının rekabetin etkisiyle ortadan kalkmaya doğru gittiğini ve denge durumu gerçekleşmiş olsaydı ,bunun varolamayacağını ileri sürmekte tereddüt etmiyordu.

Bu hal çaresinin, kolay kolay kabul edilemeyeceğini anlayan Walrasçılar onun sistemindeki boşluğu bir başka şekilde dolduruyorlar: Bir dördüncü üretim faktörünün «müteşebbis kapasitesinin» (Anglo-Saxon'ların **entreprenurship dedikleri**) varlığını ve kârın, işverenin sağladığı hizmetlerin karşılığından (fiyatından) başka bir şey olmadığını ileri sürüyorlar.

Walrasçı çözümün ister ilk şekli, ister modernleştirilmiş şekli söz konusu olsun, işaret edilmesi gerekli önemli nokta şudur: Üretici hizmetlerin fiyatı (karşılığı) teorisi, malların fiyatları teorisine sıkı sıkıya bağlıdır.

Ücretler, faizler, rantlar ve kârlar «verilere» bağlı olarak belirli seviyelerde sabitleşmeye doğru gitmekte oldukları içindir ki, malların fiyatları da bazı belirli seviyelere doğru yönelmektedir.

Demek ki bu üretici hizmetler teorisi, **kapitalist dünya** gerçeğini kaba bir şekilde tahrif etmektedir. Bu teori, kapitalist rejimde fetler arasında kurulan sosyal münasebetlerin gerçek mahiyetinin ne olduğunu araştıracak yerde, bu münasebetleri yanlış bir şekilde göstermeye çalışmaktadır.

Bütün marjinalist sistem «müteşebbis» kavramı çevresinde dönüp durmaktadır. Bu müteşebbis, bir kapitalist değildir. Çünkü kullandığı fonları (sermayeyi) ödünç almaktadır. Üretim faktörlerini, kendini hizmetine adadığı topluma daha yararlı bir hale getirmek için gerekli fikrî ve ahlâkî nitelikleri olan bir insandır bu. Yaptığı sosyal göreve karşılık önemli bir gelir sağlaması çok meşrudur.

Burjuvazinin kendisi hakkında yaratmak istediği imaj bu portrede **görülmektedir. Ama** bu portrenin gerçeğe pek az uyduğu apaçıktır.

Walras'çı sisteme göre, müteşebbis, bir kapitalist değildir (?). Ama gerçek, bu iddiayı çürütmektedir. Çünkü ödünç alınan (istikraz edilen) sermaye, bu teşebbüse yatırılan sermayenin sadece pek az bir kısmıdır. Ferdî teşebbüste müteşebbis ya da anonim şirketlerde hissedarlar sermayenin en önemli kısmını sağlamaktadırlar. Bu şirketlerde «yönetim» (idare) hergün biraz daha mülkiyet-

ten ayrılıyor denilebilir. Bu şu anlamda doğrudur: Aslında küçük ve orta hissedarlar teşebbüsün işleyişine nezaret etme hakkından yoksundurlar. Ama bu, şirket müdürlerinin (yöneticilerinin) kamu çıkarının hizmetinde olduklarını göstermez. Gerçekte bunlar, büyük kapitalisttirler ya da büyük kapitalistleri temsil ederler. Dün olduğu gibi bugün de, üretimi yönetenler özel sermaye sahipleridir. Marjinalist teori bu olguyu örtbas etmeye kalkıştığı zaman gerçeği tahrif etmektedir.

Ücret, işin fiyatıdır (karşılığıdır, değeridir) ve piyasanın etkisiyle (piyasaya bağlı olarak) tesbit edilmiştir, diye iddia ettiği zaman da, bu teori, gerçeği tahrif etmektedir.

Marjinalist teoriye göre, işçi her saatin «faydasızlığı» ile kendisine teklif edilen fiyatın faydası arasındaki kıyaslamayla belirlenmiş şu kadar saatlik emek sunmaktadır (arz etmektedir). Buna karşılık, iş veren, her saatin verimliliğine bağlı olan şu kadar saatlik emek ister (talep eder). Ücret, emek arz ve talebine bağlı olarak pazarda otomatik şekilde tespit edilir. Böylece elde edilmiş sonuçtan kimse şikâyet edemez.

Bu tahlilin gerçeği tamamen tahrif ettiği ve burjuvazinin işçi sınıfı karşısındaki davranışını haklı göstermek için ortaya attığı görüşten (kullanılan matematiksel şemalara rağmen) farklı olmadığı konusunda uzun boylu ısrar etmek gereksizdir.

İşverene göre ücretlilerin istekleri zamansızdır hep, çünkü işverenin kârlarını tehdit

etmektedir. Bu istekleri, iktisadî zaruret yüzünden reddettiğini ileri sürmekte, işveren asla tereddüt etmemiştir. Marjinalistler, ücretlerin arz ve talebe bağlı olarak «tabiî bir şekilde» belirlenmesine işçilerin razı olmasını ileri sürerken de aynı şekilde davranmaktadırlar.

Marjinalist teorinin, gerçeği sistemli bir şekilde tahrif ettiği başka misallerle de ortaya konabilir. Mesela, bu teoriye göre, müteşebbis üretilecek miktarı öylesine seçer ki «marjinal fiyat» yani ek bir birimin üretimi için gerekli ek fiyat, piyasa fiyatına eşit olur. Oysa müteşebbislerin çok farklı davrandıkları apaçık görülmektedir. Onlar satış fiyatlarını «normal» denilen bir kâr payını üretim fiyatına ekliyerek tespit ederler ve üretim araçlarını yeterli bir hızla işletmelerini sağlayan pazarlar bulmaya çalışırlar.

Marksist olmayan iktisatçıların bir çoğu, yeni klasik ekonomi dedikleri marjinalizmin gerçeği tahrif ettiğini kabul etmektedirler. Bununla beraber, ekonomi politik el kitaplarının çoğunda, Walras'ın denge nazariyesinin değer sorununu kesin şekilde çözdüğü ve marksist tahlili çürüttüğü yazılıdır. Demek ki marjinalist denge teorilerinin kapitalizmin gerçek mahiyetini mümkün olduğu kadar maskelemeye çalışan geniş bir yutturmaca çabasından başka bir şey olmadığını (bu işe kalkışanlar bunu farketmeseler bile) belirtmeye lüzum yok artık...

Değer malların ihtiva ettiği emek tarafından yaratılmıştır.

Gerçekte kapitalizm nedir? Üretim araçlarından (aletler, makinalar) yoksun olanların bir ücret karşılığında **işgüçlerini** üretim araçlarını ellerinde bulunduranlara sattıkları **rejimdir.**

Ücretliler mümkün olduğu kadar yüksek bir kazanç elde etmeye uğraşırlarken, kapitalistler de işgücüne mümkün olduğu kadar az ücret ödemeye çalışırlar. Öte yandan, ücret bir kere tespit edildi mi, kapitalistler ücretlileri mümkün olduğu kadar çok çalıştırmak isterler. Bunun için de çeşitli yollara başvururlar: İşgünü süresinin uzatılması, özellikle iş ritminin arttırılması ([10]) gibi.

Teşebbüsleri bir parçacık gözlemlemiş olanlar, kapitalistlerle ücretliler arasındaki bu antagonizma ilişkisinin kapitalist dünyada **temel** münasebet olduğunu inkâr edemezler. Demek ki, gerçekten bilimsel eser vermek isteyen iktisatçı, bu temel gerçeği maskeleyen değil, aksine tamamen gözönünde tutan iktisadî olayları açıklamak zorundadır. Bu görüşü benimserse, marksist değer teorisinin, ekonomi politikte bilimsel araştırmanın vazgeçilmez temeli olduğunu hemen kabullenecektir.

Kapitalist müteşebbisin davranışını yeniden gözden geçirelim. Bu müteşebbis, işçinin emek gücünden alabildiğine istifade etmek isteyecektir. Ne kadar çok emek elde ederse o kadar çok ürün sağlayacaktır.

Teşebbüs (işletme) daha çok üretim yaptığı zaman ham maddeler tüketiminin arttığı ve makinaların hızla yıprandığı doğrudur.

Peki ama ham maddelerle makinalar emek ürünleri değil de nedir?

Kısacası, işletmenin üretimi, bir yandan işletmedeki işçilerin sağladıkları yalın (doğrudan doğruya, dolaysız) emeğin, öte yandan, üretim işlemleri boyunca «tüketilmiş» hammaddelerle, makinalara katılmış (geçmiş) emeğin yansımasından (tezahüründen) başka bir şey değildir.

Böyle olduğuna göre, fabrikasından çıkan malı satmak istediği zaman, kapitalist gerçekte, işçilerinin emeğini ve kullandığı üretim araçlarını yapmış olanların emeğini satar. Malın, emek ihtiva ettiği içindir ki bir değeri vardır ve bu değer, ihtiva ettiği çalışma (emek) süresiyle ölçülür.

Bu anlaşıldığı anda, kapitalistle ücretli arasındaki münasebet kendiliğinden ortaya çıkar. Gerçekte kapitalist, işçiye, gerekli malları satın alabilmesi için, bir ücret öder. Bu malların bir değeri vardır, emek ihtiva ederler. Fakat bunların değeri, işçinin işletmede yarattığı değerden daha azdır. Kapitalist, tüketilen üretim araçlarına ve işgücüne para ödeyince, bir ek değer, bir artı-değer elde eder. Bu artı-değer de malını satacağı zaman gerçekleşir.

Böylece sermayenin kârı doğacak ve bunun bir kısmı, ödünç verenlerle toprak sahiplerine faiz ve rant şeklinde transfer edilebilecektir. Kâr, ücretlinin kapitaliste bedavadan verdiği emeğinin gerçekleşmesinden (tezahüründen) başka bir şey değildir.

Demek ki, marksist değer teorisi kapi-

talist sınıfla işçi sınıfı arasındaki çatışmanın mahiyetini belirtmeye yaramakta ve aynı zamanda kapitalist dünyada gözlemlenen olayların tümünü, özellikle malların fiyatları sorununu açıklamaktadır.

Yukarda söylenenlerden çıkan sonuç şudur: Fiyatlar, malların değerinin yani ihtiva ettikleri emeğin yansımasından başka bir şey değildir. En çeşitli mallar arasında nicelik münasebetleri kurulabilmesine sebep, hepsinin de emek ihtiva etmesidir. Mesela, yarım kilo tereyağı bir metre kare yünlü kumaş **değerindedir** denir. Yarım kilo tereyağı ile bir metre kare kumaşta sadece ortak bir özün yani emeğin bulunduğu görülmeseydi toplumun nasıl olup da böylesine eşdeğerlilik münasebetleri kurduğu anlaşılamazdı.

Malların ihtiva ettiği emek soyut emektir.

İnsan emeği iki yönden incelenebilir. Somut bütünlüğü içinde gözönünde tutulursa emeğin, zarurî olarak, pratik bir amacı vardır: İşçi bir masa ya da bir çekiç yapar. Buna karşılık, emeğin amacı daha doğrusu faydası bir yana bırakılacak olursa, karşımıza çıkan sadece «insan gücünün (emeğinin) sarfedilmesidir.» Marx buna «soyut emek» demektedir.

Malların değerini meydana getiren emek bu soyut emektir. Malların değerlerine göre mübadele edilmesinin ekonomik hayatta önemli bir rol oynadığı modern kapitalizmde toplum, giderek, işçileri mübadele edilebilir birimler olarak kabul eder, yani onları sağlayabilecekleri soyut emek miktarı açısından ele alır. Marx, bu konuda şöyle diyordu:

> «Bu belirli emek karşısındaki kayıtsızlık, fertlerin bir emek türünden bir başka emek türüne kolayca geçtikleri ve belirli emek türünün onlar için tesadüfî yani önemsiz olduğu bir toplum şekline tekabül eder. O toplumda emek, sadece kategoriler plânında değil, aynı zamanda gerçekte de «genel serveti» yaratma aracı haline gelmiş ve belirli bir fertle olan özgül bağını (ilişkisini) yitirmiştir. Bu durum, burjuva toplumlarının en moderni olan Birleşik Devletler'de en yüksek gelişme derecesine ulaşmıştır.» (11)

Emeğin ferdî özelliklerini ihmal etme eğilimi bir asırdan beri son derece artmıştır.

Bir yapı müteahhidi, bir müşteriye bir masraf listesi çıkardığı zaman, kendisinden istenileni gerçekleştirmek için şu kadar saatlik emek gerekeceğini öngörür, ve ödenecek fiyat, «şu kadar saatlik emek» (bu hiçbir zaman saat başına ücrete eşit değildir), öngörülen saat sayısıyla çarpılarak, önceden tesbit edilmiştir. Bu tutum çağdaş dünyada soyut

emeğin gerçekliğini göstermektedir. Ürünlerin değerini belirleyen bu soyut emektir.

Gerçi değer, kapitalizmden çok önce de vardı ama, ancak bu sosyal rejim ortaya çıktığı zamandır ki, değerin neden ibaret olduğu anlaşılmaya başlandı. Bu, açıkca görülmektedir. Kapitalizm meydana gelince, kapitalistlerin kârlarının varlığı ve onların sosyal hayatta oynadıkları rol öylesine önemli bir mesele ortaya çıkardı ki en sonunda değer meselesini halletmek gerekti (İlkçağlarda Aristo da bu meseleyi ortaya atmıştı). Bu sorun, değer emeğe bağlanınca (değerin emeğe bağlı olduğu ortaya konunca) halledildi.

İşgücünün değerini de yaratan emektir.

Kapitalist rejimde, işgücü diğer mallar gibi bir maldır. Gerçekte, bu malın değeri de ihtiva ettiği emek miktarıyla belirlenmiştir.

Her hangi bir üretim aracı gibi, işgücü de kullanıldıkça yıpranır. Çalışan insan hem adale güçlerinin, hem de dikkatinin, anlayışının azaldığını görür.

Böylesine yıpranan (kullanılan) güçler iki şekilde yenilenir: İster besin, ister giyecek ya da konut söz konusu olsun, her şeyden önce, işçilere verilen tüketim malları, onların güçlerini kazanmalarını sağlar. Ne var ki, insan ölümlüdür. Ayni bir işçinin güçlerini olduğu gibi tutmak ancak bir süre mümkündür. Demek ki onun yerini bir başka işçinin alması gerekmektedir. İşçilere evlenme, çocuk sahibi olma ve çocuklarını yetiştirme imkânları

sağlamakla kapitalist toplumun ulaşmak istediği amaç budur. Bu araçlar (imkânlar) aslında tüketim mallarından ibarettir: Kadının (eğer çalışmıyorsa) ve çocukların beslenmesi, ayrıca lojman ve elbise verilmesi.

İşçinin ve ailesinin bakımı için kullanılan bu tüketim malları emek ürünleridir. Bunların ihtiva ettikleri emek miktarı, bakımı sağlanan ve tekrar üretilmiş olan emek gücüne geçer: Tıpkı bir ham maddenin çıkarılması için sarfedilen emeğin işlenmiş ürüne geçmesi gibi. Demek ki işgücünün değeri, her hangi bir malın değeri gibi, maliyet fiyatına göre hesaplanabilir. Marx der ki

> «Değer olarak, işgücü, kendisinde gerçekleşmiş olan (bulunan) sosyal emek **miktarını** temsil eder. Ama gerçekte işgücü, yaşayan ferdin gücü ya da niteliği (hassası) olarak vardır. Fert hayat gücünü, üreyerek ya da kendini koruyarak sağlar. Kendine bakması ya da kendini koruması için geçim araçlarına ihtiyacı vardır. İşgücünün üretimi için gerekli iş süresi ,bu geçim araçlarının üretimi için gerekli iş süresine dönüşür. Ya da işgücü, bu gücü harekete getiren kimse için gerekli geçim araçlarıyla aynı değerdedir.»
>
> «İşgücü sahipleri ölümlüdürler. (Paranın durmadan sermayeye dönüşmesinden dolayı) işgücünün, her zaman pazarda bulunması için, ölümsüz-

leşmesi gerekir, 'tıpkı yaşayan her ferdin çoğalarak (ürüyerek) ölümsüzleşmesi gibi.' Yıpranmanın ve ölümün pazardan kaldırdığı işgüçlerinin yerini en azından aynı sayıdaki işgüçleri almalıdır. İşgücünün üretiminde gerekli araçların tümü demek ki, bu garip mübadeleciler soyunun sürekli olarak pazarda bulunması için, yerini dolduracak olanların yani işçilerin çocuklarının geçim araçlarını ihtiva etmektedir» (12) İşgücünün tekrar üretimi için gerekli

geçim araçları miktarı hem fizikî, hem de sosyal şartlarla belirlenmiştir.

İklim, toprağın yapısı gibi şartlar ferdin, sağlığını koruması ve soyunu devam ettirmesi için gerekli besinlerin mahiyetinin ve miktarının belirlenmesinde geniş ölçüde rol oynarlar.

Ama ssoyal şartlar yani işçilerin hayatındaki alışkanlıklar da bu bakımdan esastırlar. Marx'ın çok kesin bir şekilde belirtildiği gibi

«Hem sözde tabii ihtiyaçların sayısı, hem de bunları giderme şekli tarihî bir gelişmenin sonucudur ve erişilmiş medeniyet derecesine bağlıdır genellikle... Her memlekette ücretliler sınıfının doğuşu, yetiştiği tarihî çevre; bu sınıfın alışkanlıklarını, arzularını ve ihtiyaçlarını en geniş ölçüde etkilemeye devam eder. Demek ki, değer açısından ele alı-

nınca ,işgücü manevî ve tarihî bir unsur ihtiva eder. Onu diğer mallardan ayırdeden de budur» (13).

Bir işçi ailesinde gerekli masrafların mahiyetinin zamanla nasıl değiştiği gözönünde tutulmak istendi mi, işgücünün değerine katılan bu tarihî ve sosyal unsurun önemi apaçık görülür.

Üretim güçlerinin gelişmesinin bir asırdan beri hayat tarzında meydana getirdiği sarsıntılardan dolayı, bir işçi ailesinin asgarî yaşama seviyesinde birçok yeni masraflar yer almıştır; meselâ bu masraflardan bazıları şunlardır: Gazete satın almak, sinemaya gitmek için yapılan masraflar, kendi bakımıyla ilgili masraflar (saç traşı, banyo, diş fırçası, diş macunu, jilet vs.); taşıt masrafları (gerek işyerine gitmek, gerek gezmek için), sigorta masrafları, çocukların okul masrafları ve daha bir yığın masraf...

Besin alanındaki gerekli masrafların, piyasaya sürülen yeni ürünlerden ve genellikel, tüketimleri hızla çeşitlenen diğer sosyal tabakalarla işçi sınıfının kurduğu temasların alışkanlıklarında meydana getirdiği değişikliklerden dolayı gittikçe arttığı şüphesizdir.

Yeni masrafların işçilerin daha büyük «ihtiyaçlarına» tekabül ettiğini (daha çok istekte bulunmalarının sonucu olduğunu) ileri sürmek tamamen yanlıştır. Çünkü, temel ihtiyaçları, işçilerin iradesine bağlı olmayan sosyal değişiklikler yaratır.

Mesela, işçi, tatil süresince akrabalarını gidip görmek için uzun bir tren yolculuğu yaparsa, buna sebep, sosyal gelişmelerden ötürü ayni bir ailenin fertlerinin çeşitli yerlere dağılmalarıdır. İşçi sinemaya gitmek isterse bu, geleneksel halk eğlencelerinde (oyunlar, açık hava temsilleri) bir gerileme olduğunu gösterir.

İşgücünün değeri, işçiler için gerekli ürünlerin emek (maliyeti) olduğuna göre, bunun genellikle, tarihî bakımdan nasıl değişmesi gerektiğini söylemek mümkün değildir.

Gerçekte, bir yandan, işçinin tükettiği belirli ürünlerden birinin fiyatı (maliyeti), normal olarak, üretim tekniğindeki ilerlemelerden dolayı zamanla azalmaktadır. Ama öte yandan, işçinin tükettiği malların arasına yeni ürünler katılmakta ve bu ürünlerin fiyatı, başlangıçta (daha önce) tüketilmiş olan malların fiyatına katılmaktadır (eklenmektedir).

Basit emek ve karmaşık emek.

Somut emeklerin soyut emeğe indirgenmesi, bütün emeklerin kapitalistler tarafından eşdeğerli olarak kabul edilmesini gerektirmez. Aksine, kapitalistlerin, işçileri nitelik derecelerine göre farklı katogerilere ayırdıkları bilinmektedir. Ancak her işçi kategorisi içindedir ki emeğin ferdî özellikleri ihmal

edilmiştir. O zaman, kalifiye işçilerin, karmaşık emek diyebileceğimiz bu emeğinin, kalifiye olmayan işçilerin basit emeğine nasıl olup da karışabildiği ve malların değerini yarattığı sorunu ortaya çıkar. Basit emekle karmaşık emek arasında bir eşdeğerlilik ilişkisinin kurulması gerekmektedir. Bu eşdeğerlilik ilişkisi hangi temel üzerine kurulabilir.

Mesela, her insanın madencilikte uzmanlığı gerektiren bir işçi olamayacağı şüphesiz doğrudur. Ne var ki, en zeki insanın bile bu görevi yapabilmesi için genel ve teknik bir öğrenimden geçmesi gerektiği de doğrudur. Kapitalist toplumda fert, özel yeteneğini bu öğrenime borçludur. Kapitalist toplumun da özellikle göz önünde tuttuğu budur.

Kapitalist sınıf kalifiye işçiler istiyorsa, yetiştirme merkezleri açmak ve bazı işçi ailelerinin çocuklarını buralarda yetiştirebilmeleri için kalifiye işçilere biraz daha yüksek ücret ödemek zorundadır.

Demek ki bu yetişme (çıraklık) devresi kapitalist sınıf için, kalifiye işçilerin elde ettikleri ürünlerin maliyetine mutlaka eklenmesi gereken bir masraftır: Ürünlerin fiyatları, işletmelerin yaptıkları yetiştirme masrafları ve kalifiye işçilerin aldıkları yüksek ücretler gözönünde tutularak tespit edilmiştir. Bu hareket tarzının basit emekle karmaşık emek arasında bir eşdeğerlik ilişkisi kurmak anlamına geldiğini yani bu iliş-

kinin bu çeşitli işleri yapan işgüçlerinin maliyetleri arasında mevcut ilişkiler üzerine kurulduğunu göstermek şimdiden mümkündür.

Gerçekte, yetiştirme (çıraklık) kapitalist sınıf için şu kadar saatlik bir çalışmanın (emeğin), yani çırakların iş saatlerinin(bunlar üretime gerçek bir katkıda bulunmadıkları ölçüde), çırakları yetiştiren işçileri iş saatlerinin ve kalifiye işçi ailelerinde tüketilen «ek» (munzam) ürünlerin yaratılması için gerekli iş saatlerinin, feda edilmesidir. Her kalifiye işçinin istihdamı (çalıştırılması) kapitalist sınıfa, kalitesiz bir işçinin istihdamından daha pahalıya mal olur. Bir tornacının yetiştirilmesi (özellikle bu işçinin çalışma hayatını kapsayan çıraklık masrafı gözönünde tutulursa) 6 saatlik bir emeği gerektirdiği halde, mesela, bir duvarcı ustasının yetiştirilmesi 4 saatlik bir emeği gerektirir. Başka bir deyişle, tornacının iş gücünün değeri, duvarcı ustasının iş gücü değerinin 1,5 mislidir (1,5 ile çarpımına eşittir)

İş güçlerinin mal (meta) oldukları bir ekonomik sistemde daha pahalıya mal olan işgücünün daha çok değer yaratan bir güç olarak kabul edileceği şüphesizdir. Yoksa üstün işgüçlerini (değerlerince) satın alan kapitalistler zarar etmiş olurlar ve satın alınacak bir kişi bile bulamazlardı. Daha açık bir deyişle, çeşitli emek güçlerinin birim zamanda yarattıkları değerlerin, bu güçler için yapılan masraflarla orantılı oldukları kabul edilmelidir. Bu çeşit işgüçlerinin bir tek ortak çarpana indirgenmesi, kapitalistler ara-

sındaki rekabetten dolayı gerçekleşir.

Çıraklık masrafları ve kalifiye işçilere ödenen ek ücretler satış fiyatlarına dahil edildiğinden, satış fiyatları gene de malların değerlerine tekabül eder (ilerde göreceğimiz kaydı ihtiyatlarla). Çünkü kalifiye işçinin her iş saati, ürünlerin değerinin yaratılmasında, kalitesiz işçinin iş saatinden daha ağır basar. Bu ağırlığı sağlayan da çeşitli işgüçlerinin değerleri, ya da maliyetleri arasındaki ilişkidir.

Verdiğimiz misale göre diyebiliriz ki, değerlerin yaratılması süreci içinde tornacının emek süresi bir buçuk saatlik basit emekle (işle) eşdeğerdedir. Marx, bu çok önemli ilkeyi açıkça ortaya koymaktadır

> «Ortalama emekten daha üstün ya da daha karmaşık olan her emek, üretimi, daha çok emek süresini gerektiren ve bundan dolayı da daha büyük bir değeri olan, işgücünün sarfedilmesidir. Ve bunun tüketimi, aynı süre içinde, kalifiye olmayan emeğe oranla daha büyük değerler yaratan üstün emektir» (14).

Karmaşık emeği basit emeğe indirgeyen son derece çapraşık bir süreç ekonomide her an işlemektedir.

Marx'ın işaret ettiği gibi, fertler genellikle bu sürecin varlığından habersizdirler

> «Karmaşık emek (**skilled labour**, kalifiye emek) basit emeğin sadece bir

kuvvetidir (puissance), daha doğrusu çoğaltılmış basit emekten başka bir şey değildir, öyleki belli miktardaki bir karmaşık emek daha büyük miktardaki bir basit emeğe tekabül eder. Tecrübe, bu indirgemenin sürekli bir şekilde olduğunu göstermektedir. Bir mal en karmaşık emek ürünü de olsa, bu malın değeri, basit bir emeğin yarattığı ürüne, her hangi bir oran içinde, indirgenir ve bundan dolayı da bu basit emeğin sadece belirli bir miktarını temsil eder. Farklı emek türlerinin basit emeğe indirgenmesinde esas olan oranlar (nispetler), üreticilerin haberi olmadan toplumda yerleşirler ve onlara geleneksel kurallar olarak görünürler.» ([15])

Böyle olduğuna göre, belirli bir anda çeşitli işçi kategorilerinin ücretleri arasında mevcut ilişkilerin çeşitli emekler arasında mevcut olan gerçek eşdeğerlilik ilişkilerini tastamam yansıtmalarını beklememek gerekir. Bu eşdeğerlilik ilişkileri temeldir. Ücretler hiyerarşişi bu temel üzerinde kurulmuştur. Ama gerçek (somut) ücretleri, bulunmaları gerekli seviyeden uzaklaştıran çeşitli sebebler vardır. Marx, bunu şöyle belirtir

«Karmaşık emekle basit emek **(skilled and unskilled labour)** arasındaki ayrım çoğu zaman salt bir kuruntuya dayanır, ya da hiç değilse, uzun bir zamandan beri gerçekliğini yitirmiş olan

ve sadece geleneksel bir kuralla ayakta duran farklara dayanmaktadır» (16)

Sosyal bakımdan zorunlu emek

Kalifiye bir işçinin emeğinin kalitesiz bir işçinin emeğine indirgenmesini sağlayan ilkeyi biliyoruz artık. Fakat, bir objenin yapımı için gerekli iş süresini hesaplarken iş şartlarının bütün teşebbüslerde (işletmelerde) aynı olmadığı gerçeğini de gözönünde tutmak gerekir.

Her şeyden önce, ele alınan işletmelere göre, emeğin **yoğunluğunda** ya da ritminde farklar ortaya çıkar. Mesela, bir işletmede herhangi bir kategoriye dahil bir işçi, işini diğer işletmelerdekinden iki misli daha hızlı yapmak zorunda ise, işinin her saatini, gözönünde tutulan kategorideki iki saatlik normal iş karşılığı olarak hesaplamak gerekir.

Her işletmede bir objenin yapımı için gerekli basit emek süresi, bu olgu gözönünde tutularak hesaplanacaktır. Ama bizi burada ilgilendiren şey şu ya da bu işletme için değil, ele alınan toplumun tümü için gerekli emek süresidir.

Ayni ürünü yapan iki işletme farklı aletler kullanabilir. İşletmelerden biri, durumu bakımından (pazarlara ya da ham madde kaynaklarına yakın oluşu) ya da örgütlenme bakımından (mesela biri ötekinden daha eski ise, işi daha iyi örgütlemek için vakit bula-

bilir; ama bunun tersi de mümkündür, çünkü eski bir işletme, alışkanlıklardan bir türlü kurtulamaz) daha iyi durumda olabilir. Fakat bu, iki işletmede de üretilen malların aynı değerde olmasını hiçbir şekilde engellemez. Gerçekte, biz değeri tayin etmek için, özel müteşebbisi değil toplumu gözönünde tutuyoruz. Yani normal şartlar içinde mevcut teknik duruma uygun olarak, bir maldan belirli sayıda ve sürekli bir şekilde üretim yapan işletmelerin tümünü gözönüne alıyor ve diyoruz ki: Malın değeri, malın üretimi için gerekli normal emek miktarı ile ölçülür, bu miktardır ki, üretim için **sosyal bakımdan gerekli emek süresini** temsil eder.

> «Toplumun, değerlerin tümünde yansıyan emek gücü, sayısız emek güçlerinden meydana geldiği halde, sadece tek bir güç olarak hesaplanır. Ortalama bir sosyal güç karakterinde olduğu, yani bir malın üretiminde sosyal bakımdan gerekli emek süresi olarak kullanıldığı için her ferdî işgücü, diğer her hangi bir işgücüne eşittir.
>
> Malların üretimi için sosyal bakımdan gerekli süre, belli sosyal çevreye oranla, normal şartlarda ortalama bir ustalık ve yoğunlukla yapılan her işin gerektirdiği süredir» ([17]).

3

KAPİTALİST REJİMDE DEĞER KANUNU

Kapitalizmden önceki mübadeleler ve değer.

İnsanlar arasında malların mübadelesi ancak yakın bir devirde geniş ölçüde gelişti ve ekonomik hayatın temeli oldu.

Çok uzun bir devre boyunca, objelerin büyük bir kısmı, bu objeleri üretenler ya da onların efendileri ve senyörleri tarafından tüketilmiş ya da kullanılmıştı.

İlkel kabilelerde, köleci toplumlarda ve feodalitede bu böyleydi.

Tarihin uzun bir devresi boyunca mübadele, ekonomik hayatta sadece arızî bir rol oynuyor. Bununla beraber, bu devre boyuncadır ki insanlar, daha sonraki ekonomik rejimlere temel olacak kurumları yavaş yavaş kuruyorlar ve önemleri ilerde daha da kesinleşen ekonomik kanunları ortaya çıkarıyorlar.

Özellikle, paranın çok eski bir geçmişi vardır. Daha ilk zamanlardan beri insanlar, mübadele etmek istedikleri objeleri, «genel eşdeğer» olarak kabul edilmiş tek bir obje ile kıyaslamayı öğrendiler. Her hangi 2 obje arasında bir eşdeğerlilik ilişkisi kuracakları yerde, her her özel mübadele için, çeşitli objelerle özel bir obje arasında ilişkikurdular. Bu özel obje, altın ya da gümüş gibi değerli bir madendi. Her obje ile altın ya da gümüş arasında ilişki kurulunca ve bu, geniş ölçüde yayılınca, her hangi iki obje arasında eşdeğerlilik ilişkisi kurmak kolay oluyordu. Bir sepetin, bir miktar altının ve bir toprak testinin, daha az bir miktar altının eşdeğeri olduğu kabul edilince, bir sepetin, iki toprak testiyle mübadele edilmesi gerektiği kendiliğinden görülüyordu.

Bir sepetle, bir miktar değerli maden arasındaki ilişkinin (oranın) belirlenmesi için, sepetin ve öte yandan, değerli madenin objektif değerinin ne olduğunun hesaplanması gerekmektedir.

Geçmiş devirlerde bu değer biçmeler nasıl yapıldı? Tarihi belgeler bu konuda bizi pek az aydınlatmaktadır.

Geçmiş devirlerin ekonomik hayatı hakkında bildiklerimize dayanarak şunu ileri sürebiliriz: Malların değerinin sosyal bakımdan belirlenişinde, genellikle, bu malların üretimi için gerekli emek gözönünde tutuluyordu.

Çok eski devirlere gitmeyelim. 10. Yüzyıldan 15. yüzyıla kadar ki Batı Avrupa ülkeleri ekonomisini ele alalım. Bu devre boyunca

feodal ekonomi gittikçe parçalanıyordu ve mübadelenin hemen hemen olmadığı bir ekonomiydi bu.

Şehirler ve ticaret geliştikçe mübadeleler gitgide önem kazandılar. Şehirlerin yiyecek maddeleriyle beslenmesi için mübadeleler gerekli olmuştu. Bu yiyecek maddelerine karşılık, şehirdeki zanaatkârların ürettikleri çeşitli ürünler köylere gidiyordu: Kumaşlar, deriler, avandanlık ve aletler...

Haftada bir ya da iki kere pazarlar kuruluyor ve buralarda ya köylüler ya da senyörlerin adamları toprak ürünlerini satıyorlardı. (Böylece, senyörün kendi toprağında elde edilen ürünlerin, ya da köylülerin aynî olarak yaptıkları ödemelerin bir kısmı paraya çevriliyordu).

Köylülerin şehirlerden sağlayabilecekleri ürünlerin üretim tarzı çok iyi biliniyordu Köylü aileleri, yüzyıllar boyunca bunları kendileri ürettiler ve senyör, bu ürünleri çeşitli meslek kollarında ustalaşmış kölelerine de yaptırdı.

Demek ki köylünün, ürününün bir kısmını pazara getirmesine sebeb, «sanayi» ürünlerinin evde yapımının çok vakit alması ve bundan kaçınmak istemesidir. Köylü kendini özellikle tarım işlerine vermeyi tercih etmekte, ve aletlerini, giyeceklerini yapmaya kalkışmaksızın tarımla sürekli bir şekilde uğraşmaktadır.

Ne var ki, köylü bu maddelerin her birini üretmenin ve pazara getirdiği ürünleri

elde etmenin ne kadar vakit aldığını bildiği için, şehirde bir kental buğday karşılığında eline geçen malın hiç değilse bu buğdaydaki kadar emek süresi ihtiva etmesini gözönünde tutacaktır.

Söz konusu mal, mesela, bir çift sandal, daha az emekle elde edilmişse, köylü, buğdayı bir kental eksik üretmeyi ve sandalları kendi yapmayı tercih edecektir.

Bu bakımdan, bir çift sandal, genellikle bir kental buğdayın fiyatından yüksek bir fiyata satılamaz. Çünkü, böyle olsaydı, köylü şehri malla beslemezdi.

Ama bir çift sandal da bir kental buğdayın fiyatından aşağı fiyata satılamaz. Gerçekte, böyle olsaydı, takunyacı, emeği karşılığında daha az buğday elde etmiş olacaktı. Demek ki, zanaatkâr, köylüden de yoksul olacaktı. Sanatını ve şehri terkedip toprağa dönecekti. Bu sefer de köylüler sınaî ürünleri elde edemiyeceklerdi artık.

Görüldüğü gibi, şehirle köy arasındaki mübadeleler, ürünler, üretimleri için gerekli emek miktarlarına tekabül eden fiyatlara satıldıkları takdirde, normal ve sürekli bir şekilde olur.

Değer kanununun geçmişteki uygulanışının tarihî izleri.

Yukarıda çizdiğimiz sema şüphesiz çok dar ve soyut bir şemadır. Ürünlerin fiyatlarının tespit edilmesini sağlayan süreç gerçekte daha da karmaşıktır. Emek süreleriyle il-

gili ferdî tahminler ,ekonomik hayatla ilgili çeşitli töreler ve kurallara göre yapılan sosyal tahminlerle içiçeydi. Ama bu töreler ve kurallar içinde, fiyatların yukarda belirtildiği şekilde tesbit edildiğini gösteren çeşitli ipuçları vardır.

Ortaçağda, gerek bir köylünün gerekse bir zanaatkârın emeğini para olarak değerlendirmek çok iyi biliniyordu. Senyöre borçlu olduğu angaryayı parayla taksit taksit ödemek gerektiğinde köylü, bu değerlendirmeyi hep yapıyordu. Bu süreç Ortaçağ ile modern zamanlar arasındaki devreyi belirleyen en önemli ekonomik olgulardan biri oldu.

13. yüzyıldan itibaren, senyörler, kendi toprakları üzerinde, daha önce sarfedilmiş olan şu kadar günlük emeğe karşılık, köylülerden şu kadar miktar para almaya başlamışlardı.

13. Yüzyıldan itibaren, senyörler, kendi toprakları üzerinde, daha önce sarfedilmiş olan şu kadar günlük emeğe karşılık, köylülerden şu kadar miktar para almaya başlamışlardı.

Senyörlerin buna razı oldukları besbelli. Çünkü, angaryalarla elde ettikleri ürünleri satmakla sağlayacakları parayı bu şekilde kazanmış oluyorlardı.

Senyöre adanan işgücünün para olarak değerlendirilmesi, ayni zamanda köylünün emeğiyle yaratılan ürünün de değerlendirilmesiydi.

Seniyörün yaptığı bu değerlendirme, ürününü şehre satmaya götüren köylü için de bir ölçü oldu.

Bu çok eski devirlerde, bir objeyi değerlendirmek, onun fiyatını tespit etmek söz konusu olunca çok ince hesaplar yapmaktan çekinilmiyordu.

Britanyalı bir tarihçi, ekmeğin fiyatının inceden inceye tespiti konusunda, İngiltere kralı III. Henri tarafından çıkarılan bir kararnameyi yayınlamıştır. Bu kararname de şöyle denilmektedir

> «Fırıncı, her ölçek buğdaydan, kepek hariç, 4 peni, ekmeğin pişirilmesi için 2 peni, hizmetkârlar (işçiler) için 3,5 peni, 2 çırak için yarım peni, tuz için yarım peni, mum için bir çeyrek peni, odun için 2 peni, elek için 3,5 peni kazanabilir» (18).

Çeşitli masraflar düşünüldükten sonra, fırıncının normal kazancının nasıl hesaplandığı bu belgede görülmektedir.

Emeğinin karşılığını normal olarak alabilmek, yani ürettiği malları değerlerince satabilmek için şehirlerdeki zanaatkârlar da buna benzer ince hesaplar yapıyorlardı.

Her malın, bu malı satın alan kimsenin ihtiyaçları ve arzuları dışında, bir kendi değeri olduğu fikri ortaçağda herkesçe kabul edilmişti. Çünkü, bu fikir, tanrıbilimcilerin

ortaya attıkları ve özellikle S. Thomas d'Aquin tarafından geliştirilen «âdil fiyat» teorisinin temelidir.

Bu teorinin modern yorumcuları ortaçağdaki «âdil fiyatın» üreticinin emeğini normal olarak karşıladığı konusunda hemfikirdirler.

Böyle bir doktrin, çoktan yürürlüğe girmiş bir kanunun dile getirilmesinden başka bir şey değildir.. Bu kanuna göre, ürünlerin mübadelelerinde, ihtiva ettikleri emek miktarları esastır.

Köylünün de zanaatkârın da gereğince yaşamaları için, ürünlerini, ihtiva ettikleri emek esası üzerinden mübadele etmeleri gerektir.

Kapitalist ekonomiye geçiş. Artı - değerin ortaya çıkışı.

Malların mübadelesindeki tedrici gelişme, feodalizmin bağrında, Marx'ın «basit mal ekonomisi» dediği bir sektörü yarattı. Bu sektör, sadece yakın şehirlerle köyler arasında değil, aynı zamanda uzak ülkeler arasında yapılan ve «büyük ticaretin» konusunu meydana getiren mübadeleleri de ihtiva etmektedir.

Sayıları gittikçe artan bazı insanlar üretim araçlarını ellerine geçirdikleri ve ücretli işçileri kendi hesaplarına çalıştırdıkları zaman yani 17. ve 18. yüzyıl boyunca kapitalist ekonomiye geçildi.

Kapitalist sistem en yüksek noktasına ulaşınca, bütün sanayi işlerini ve tarım işlerinin büyük bir kısmını, üretim araçlarından yoksun olanlar ve bu yüzden de iş güç lerini kapitalistlere satmak zorunda kalanlar yaptılar.

Demek ki bir ferdin işgücü de bir mal oldu. Bunun içindir ki kapitalist rejimde bir «emek pazarından» sözedilmektedir.

Kapitalist, işçiye bir ücret ödemekle onun yaşamasını, yani işçinin ve ailesinin geçimi için gerekli malları tüketmesini sağlamaktadır. Demek ki kapitalist, normal olarak, işgücünün değerine eşit bir emek miktarını temsil eden bir miktar para vermektedir.

Oysa kapitalizm devrinde, işçi, kendi geçimi ve yaşaması için gerekli olandan daha çok emek sarfeder. Demek ki kapitalist, işgücünün değeriyle temsil edilen miktardan daha fazla emek harcamasını işçiden ister. İşçi kapitalist için sarfettiği işgücünden başka, bir de ek - işgücü sarfeder. İşte bu ödenmemiş emektir ve kapitalist bunu mümkün olduğu kadar arttırmaya uğraşır.

İşgünü boyunca işçinin yarattığı değer demek ki iki kısma ayrılmaktadır: Bir yandan, ona ücret şeklinde ödenen değer; öte yandan kapitalistin ele geçirdiği ek-değer ya da **artı-değer.**

Ama işçi, üretim araçları (aletler, makinalar, ham maddeler) da kullanmaktadır ve bunların da bir değeri vardır. Çünkü, bunlar da insan emeğinin ürünleridir. Bu üretim araçlarının değeri, işçinin (canlı eme-

ğin) yarattığı değere katılır. İşçinin yarattığı malda bu değer de vardır.

Görüldüğü gibi, her hangi bir malın değeri üç kısımdan meydana gelmektedir:

1. Üretim boyunca «tüketilmiş olan» üretim araçlarının değeri;
2. İşçinin yarattığı değer;
3. İşçinin yarattığı ve kapitalistin ele geçirdiği değer, yani artı-değer.

Bu çözümleme, temel kanunu artı-değer olan kapitalist rejimin özünü ortaya koymaktadır.

Ne var ki kapitalistin kendisi bu kanunu bilmez. Kapitalizm hakkında bildiği, günlük hayatta görülen ve yüzeyde kalan olaylardır.

Bu bakımdan, artı-değeri de bilmez. Bildiği tek şey kârdır yani malın maliyet fiyatıyla satış fiyatı arasındaki farktır.

Kapitalizmin özünü alıcılar kitlesi de bilmez. Bir tüketici bir mal alınca, bir çok kısımlardan meydana geldiğini gördüğümüz bir değeri yani emek miktarını elde ettiğinin bilincine tam olarak varmaz. Tüketici, işleyişini bilmediği muazzam bir pazarla karşı karşıyadır. Bir fiyat öder. Çünkü bu fiyatı «pazar» tayin etmiştir. Pazarın karşısında boyun eğmekten başka yapacak bir şeyi yoktur. Marx'ın dediği gibi, kapitalist rejimde fertler, «mala taparlar» (mal fetişizmi). Mübadele ettikleri objelerin neyi temsil ettiklerini bilmeksizin mübadeleye atılırlar.

Ekonomi politik, özellikle, malların fiyatlarının oluşumunu ve bu fiyatların oynadıkları rolü açıklamalıdır. Burjuva iktisatçıları, bu bakımdan birçok teoriler ortaya atmışlardır. Ve bunların yanlışlığı gün geçtikçe görülmektedir. Boyuna tekrarlanan bu yanlışlıklar, burjuva iktisatçıların, klasik değer tahliline, Marx bunu kesin bir açıklığa kavuşturduğundan beri, sırt çevirmelerinden ileri gelmektedir.

4

REKABETÇİ KAPİTALİZMDE DEĞER KANUNU

Bu kısımda yapacağımız tahlil, tekelleri ve devletin yaptığı fiyat kontrollerini bilmeyen bir kapitalist ekonomiyle ilgilidir. Alıcılarla satıcıların pazarda karşı karşıya geldiklerini, pazardaki işlemleri, kısmen de olsa, hiçbir mübadelecinin yönetemiyeceğini (tekelin bulunmayışı) kabul edeceğiz. Mübadelecilerin istedikleri malları (miktarları) istedikleri fiyata alıp satabildiklerini de kabul edeceğiz.

Şüphe yok ki geçen yüzyılın bu rekabetçi kapitalizminden yani tekellerin pek az olduğu ve devletin ekonomiye sınırlı müdahalelerde bulunduğu kapitalizmden çok uzaktayız. Bununla birlikte «klâsik» kapitalizmin, kanunlarını bilmeden bugünkü kapitalizmi anlamak imkânsızdır.

Fiyatların oluşumunun tahlili.
Kapitalist teşebbüste üretim maliyeti.

Klasik değer tahlili (değeri, ürünlerin üretimi için sarfedilen emek miktarına bağlayan tahlil) fiyatları ve kapitalist ekonominin işleyişini açıklayan anahtardır. Ama, fiyatların doğrudan doğruya, değerin tahlili yoluyla açıklanabileceğini sanmamak gerektir.

Fiyatların, mallarda saklı bulunan değerin tezahürleri oldukları doğrudur. Bu fenomenler malların mahiyetini ya da özünü yansıtırlar; Malların her birinin sağladıkları faydanın yanısıra bir de ortak nitelikleri vardır: İnsan emeğinin ürünleri olmak niteliği.

Ama kapitalist ekonomi çok karmaşıktır ve malların özü bu kadar basit şekilde fiyatlarda yansımaz. Kapitalist ekonomide değerlerle fiyatlar arasındaki ilişkinin ne olduğunu anlamak için fiyatları meydana getiren somut süreci tahlil etmek gerekir.

Kapitalistin, değeri ve artı-değeri bilmediğini görmüştük. O, sadece teşebbüsüne sermaye yatırdığını ve bir üretim devresi sonunda, bir yandan yatırdığı sermayeyi çıkarmaya öte yandan, bir kâr sağlamaya yarayan, bir para elde ettiğini bilir.

Teşebbüse yatırılan sermaye, bir yandan üretim araçlarını satın almak, öte yandan işçilerin ücretlerini ödemek için kullanılmıştır. Birincisine, **değişmeyen sermaye** denir. Çünkü bunun değeri, artıp eksilmeden, sadece

ürünlere geçmiştir. İkinci kısım değişen sermayedir. Çünkü satın alınmasını sağladığı işgücü, değişen sermayenin kendisinden daha büyük bir değer yaratır.

Değişen sermaye ile değişmeyen sermaye birçok kısımlara ayrılır. Değişmeyen sermayenin bir kısmı, atelyelerin yapımına ya da satınalınmasına, diğer bir kısmı makinaların, bir üçüncüsü de hammaddelerin satın alınmasına yarar.

Bir süre sonra, sermayenin her kısmı, teşebbüsün gelirlerinin bir kısmı şeklinde tekrar ortaya çıkar ve üretim sürecinin devamının sağlanması için yeniden yatırılır (sarfedilir).

Eğer bir makina 3 yıl dayanıyorsa ve kapitalist her yıl makinanın değerinin 1/3 üne eşit bir meblağı «bir kenara» koyuyorsa (yerine yenisini almak için), makinaya yatırılan sermaye 3 yıl sonra karşılanmış olur. Sermayenin devir hızı 1/3 e eşittir denir, çünkü yılda 1/3 devir yapmaktadır.

Hammaddelerin satın alınması için yatırılan sermayenin devir hızı daha büyüktür. Genellikle yılda birkaç devir yapar. Değişen sermayenin diğer unsurları için de durum aynıdır. Her hafta sonunda işçilere şu kadar miktar para ödeniyorsa ücretleri ödemek için kullanılan sermayenin haftada 1, ya da yılda 52 devir yaptığı kabul edilebilir.

Değişmeyen sermayenin çeşitli unsurlarının devir hızlarının aritmetik ortalaması alınmakla, bu sermayenin tüm ya da ortala-

ma devir hızı elde edilmiş olur. Aynı şekilde, değişen sermayenin de tüm devir hızı bulunur.

Malın üretim maliyeti ya da üretim fiyatı, bu malın yapımı için gerekli sermaye sarfından başka bir şey değildir.

Mesela bu imalat (üretim), makinaların alış fiatlarının yüzde biri oranında yıpranmalarına yol açmıştır. Demek ki, makinalara yatırılan sermaye, söz konusu üretim için bu oranda sarfedilmiştir. Buna, üretime dahil edilen ham maddelerin fiyatı ve ödenen toplam ücretler ilâve edilirse, gerekli toplam sermaye (değişen ve değişmeyen sermaye) sarfiyatı ve aynı zamanda üretimin maliyeti elde edilir.

Satış fiyatının arz ve talebe bağlı olarak tesbit edilmesi.

Kapitalistin sermaye yatırması, para sarfetmesi, öyle iddia edildiği gibi, topluma hizmet etmek için değildir. Kâr elde etmek için yapar bunu.

Kârın gerçekleşmesi için, ürünün satış fiyatının, üretim fiyatından yüksek olması gerektir. Kârın önemi de satış fiyatıyla üretim fiyatı arasındaki farka bağlıdır.

Rekabetçi kapitalizmde uygulanan fiyatlar, tek bir fiyata doğru yönelirler (pazar, piyasa fiatı); bunun karakteristiği de şudur: Tüm arz ve talep bu fiyata göre olur (eşittir).

Belirli bir anda piyasadaki arz, satıcıların eğilimlerini (ürettikleri ya da üretebilecekleri mal miktarlarına bağlı olarak); talep de alıcıların eğilimlerini gösterir (zevklerine ve satın alma güçlerine bağlı olarak).

Satıcılar şu kadar miktar malı belirli bir fiyat karşılığında satmayı kabul ederler. Demek ki arz ve talep edilen miktarlar fiyatlara bağlıdır.

Bazı pazarlar (borsalar) öyle bir şekilde örgütlenmiştir ki arz ve talep edilen mallar hemen birbirleriyle kıyaslanabilir ve mübadeleler böylece büyük bir hızla gerçekleşebilir.

Mesela, mal borsalarında satış emrini almış olan simsarlar, şu kadar miktar malı şu fiyata satmaya hazır olduklarını bildirirler. Simsarlar, teklif edilen şartları kabul etmelerini sağlayan satınalma emrini alınca teklifleri cevaplandırırlar. Bu cevaplara göre, «açış fiyatıyla» talep edilen miktarların, arz edilen miktarlara eşit mi? yoksa bu miktarlardan yüksek ya da aşağı mı? olduğu ilk bakışta görülür. Arz ile talep eşitse, açış fiyatı tutunacak ve mübadeleler buna göre olacaktır. Eğer arz talepten az ise, daha yüksek fiyatlar teklif edilecek; eğer arz talepten yüksekse bunun tersi olacaktır.

Pazardaki bu örgütlenmenin en açık sonucu **fiyat birliğinin** gerçekleşmesidir. Alım ve satım kimin hesabına yapılırsa yapılsın, belirli bir anda bütün mübadeleler aynı fiyata göre olur. Fiyat birliği aslında her an ger-

çekleşse de, bir gün ya da bir «seans» boyunca genellikle fiyat değişmeleri olur. Bazan alıcılar satıcılardan daha çok oldukları için fiyatlar (kurlar) yükselir. Bazan da bunun tersi olur ve fiyatlar düşer.

Pazardaki eğilim, arzla talep arasında bir eşitlik kurmaktır. Bu eşitlik gerçekleşmedikçe hiç bir fiyat tutunamaz, yerini ya daha yüksek ya da daha düşük bir fiyata bırakır. Ne var ki, arzla talebin eşit olduğu fiyat hemen gerçekleşmez. Simsarlar seans boyunca arzla talep arasındaki bağıntıyı değiştiren emirler aldıkları için, arzla talep arasındaki eşitlik gerçekten sağlanamaz ve fiyatlarda devamlı dalgalanmalar görülür.

Sayısı çok olan örgütlenmemiş pazarlarda «fiyat birliği», örgütlenmiş pazarlardaki gibi kesinlikle gerçekleşmez. Çoğu durumlarda, her alıcı bütün satıcıların teklif ettikleri fiyatları her an bilemez. Bundan dolayıdır ki bazıları malı, daha düşük bir fiyata alabilecekken, belirli bir fiyata satın almayı kabul ederler.

Mallar arasındaki kalite farkları (mal borsalarında yeknesak tiplerin tespit edilmesiyle ortadan kalkan farklar) ayni anda az çok farklı fiyatların uygulandığını gösterir. Bununla beraber, genel bir tahlilde fiyatlar arasındaki önemsiz farklar gözönünde tutulmayabilir ve piyasa (pazar) fiyatı olarak kabul edilen ve en geniş şekilde uygulanan fiyata göre karar verilir. Tüm satıcılar belli bir malı belirli bir fiyata satmayı kabul ederler.

Ama mübadeleler geliştikçe, böyle bir fiyat karşılığında talebin arzdan yüksek olduğu görülür. Anglo-Saxon'ların «Seller's market» yani «satıcı piyasası» dedikleri bir durum vardır. Satıcıların alıcılara şartlarını kolayca kabul ettirdikleri ve adeta onlara hâkim oldukları bir durumdur bu.

Şüphesiz böyle bir durumda pazar fiyatı yükselmeye başlar, çünkü satıcılar kârlarını artırabileceklerini anlarlar. Bununla beraber, özellikle, talepte sürekli bir artış varsa, intibak oldukça uzun bir süreyi gerektirebilir.

Bunun tersi, alıcı piyasası denilen durumdur. Yani piyasa fiyatına göre yapılan arz, talepten fazladır. Böyle bir durumda pazar fiyatı düşmeye başlar; çünkü, ürünlerinin tümünü satamayan satıcılar ergeç indirimi kabul ederler. Bununla beraber, gerçekte bu durum da oldukça uzun bir devre boyunca devam edebilir.

Kısacası, örgütlenmemiş pazarlarda, arzın talebe tıpatıp eşit olması olağanüstü bir şeydir. Başka türlü olamaz bu; çünkü arz ve talep durmadan değişir ve pazar fiyatının bu dalgalanmalara uyması zaman ister.

Ekonomik hayat gözlemlenirse, bir yandan fiyat, öte yandan arz ve talep arasındaki bu sürekli karşılıklı etki hemen dikkati çeker.

Gerçekte piyasa fiyatındaki bu hareketin büyük bir önemi olduğu şüphesizdir. Çünkü, bunlar toplumun üretici güçlerinin, o toplumdaki çeşitli ihtiyaçları giderme (tatmin etme) tarzını tayin eder.

Değer kanunu işgüçlerinin üretim dalları arasında dağılımını sağlar.

Biraz gelişmiş her insan toplumu şu meseleyi halletmek zorundadır Fertlerin ihtiyaçları ile toplumun genel ihtiyaçları ve kullanılan üretim tekniği ile, ihtiyaçları gidermeye yarayan çeşitli ürünler gözönünde tutulursa, bu ürünlerin her birinden ne miktar üretilmelidir? Üretilecek miktarlar şu ya da bu işte (gerek tüketim ürünlerinin, gerekse tüketim ürünlerinin üretimi için gerekli üretim araçlarının yapımı) çalışan işçilerin sayısına ve kalitesine bağlı olacağından, temel ekonomik mesele, **işgüçlerinin çeşitli üretim kollarına dağılması** meselesidir.

Böylece, kolayca görülür ki, arz ve talepteki değişmelere bağlı olan fiyat hareketi, kapitalist ekonomide, az önce sözünü ettiğimiz temel sorunun halledilmesi sürecinin dış görünüşüdür.

Pazarlardaki talepler ferdî ihtiyaçlarla devletin genel ihtiyaçlarını temsil ederler. Ama aynı zamanda toplumun yapısını yani toplumun sınıflara ayrılışını ve bu sınıflar arasındaki kuvvet ilişkilerini de yansıtırlar.

Gerçekte, her fert ödeyebileceği şeyi talep eder ancak. Bu, onun gelirine yani bulunduğu sınıfa ve bu sınıfın öteki sınıflar karşısındaki gücüne bağlıdır (çünkü, kapitalist rejimde gelirlerin nispî önemi, antagonist sınıfların nispî gücüne bağlıdır).

Gördüğümüz gibi, üreticilerin mal arzı, taleplere uyma eğilimindedir. Bir ürünün fi-

yatı, talep arzdan fazla olduğu için yüksektir. O zaman üreticiler umduklarından daha yüksek kârlar elde ederler. Demek ki, son derece kârlı buldukları bir üretimi geliştirmek için harekete geçerler. Bu «son derece yüksek» fiyatlara, «olağanüstü kârlara» kapılan yeni üreticiler bu söz konusu üretim alanına atılırlar. İşgüçlerinin, öteki üretim sektöründen alınıp bu sektöre aktarıldıkları anlamına gelir bu. Ayni zamanda bu sektör için üretim araçları talebi artar ve ek (munzam) işgüçleri bu üretim araçlarının yapımında çalışırlar.

Öte yandan, talebin kendisinde de bir değişme olur. Çünkü fiyat değişikliği, alıcıları, elde edecekleri ürünün miktarlarını değiştirmeye yöneltir ya da zorlar. Bu bakımdan, işgüçlerinin söz konusu sektöre kayması daha az önemli olacaktır.

Kapitalist toplum, işgüçlerini çeşitli üretim sektörleri arasında böyle dağıtır hep. Hem işçilerin hem de kapitalistlerin bilincine varmadıkları bir süreçtir bu. Bu bilinçsiz süreç, kapitalist ekonominin (aslında anarşik olan karakterine rağmen) gelişmesini sağlar.

Kapitalist ekonominin temelleri durmadan değişikliğe uğrar. Ek sermaye meydana gelir ve üretime yatırılır; yeni bir teknik icad edilir ve uygulanır, pazara yeni ürünler gelir ve kapitalist olmayan sektörlerin derece derece çökmesinden ya da işçi sınıfında doğumların ölümden daha çok olmasından dolayı ek-işgüçleri ortaya çıkar. Bütün bir ekonomi, klâsik tipteki kapitalist ekonomiyi karakter-

lendiren bir ilerleme (yükselme) hareketi içine girer. Feodal ekonomi, fertlere geleneksel bir hayat tarzı sağlayan bir üretimi durmadan tekrarlamaya çalışıyordu. Üretilmiş ek değerler varsa senyör tarafından biriktirilir ya yapı işlerinde ya da tantanalı gösterilerde kullanılırdı. Oysa kapitalizm, klâsik devresi içinde üretimin ve üretici güçlerin alabildiğine gelişmesidir. Kapitalistler, sayıları gittikçe artan işgüçlerini sömürerek elde ettikleri kârlar sayesinde yatırımlarının hacmini durmadan artırırlar, emeğin verimliliğini artıran yeni teknik uygulamalar hep.

Oysa, bu başdöndürücü hareketi yönetecek hiçbir kural yoktur, hiçbir kalkınma (gelişme) planı yapılmamıştır. Her kapitalist sadece kendi çıkarına göre hareket eder.

Bu şartlar içinde ekonominin bağrında derin zıtlıklar meydana gelmesi kaçınılmaz bir durumdur. Genellikle ürünlerin arzla talebi arasında ortaya çıkan ve çeşitli fiyatları, bazen yükselen bazen alçalan bir hareket içine sürükleyen dengesizlik bu zıtlıklardan bir tanesidir.

Arzla talep arasındaki denge durumu, kapitalist toplumda olağanüstü bir durumdur. Çünkü, her üretici, alıcılarının arzularını ve rakiplerinin üretim programlarını kesinlikle bilmeksizin üretim yapar. Bununla beraber, fiyat hareketlerinin tesadüfî bir şekilde meydana gelmedikleri açıktır. Mesela, piyasalar gözlenirse, kuvvetli bir fiyat artışının ardından, genellikle bir fiyat azalmasının geldiği görülür. Sanki ilk hareket, piyasayı denge

noktasının ötesine itmiş ve bundan dolayı da tersine bir hareketle dengesini bulduracakmış gibi olur bu. Gerçekte fiyatlardaki zıt hareketler, işgüçlerinin ekonomi içindeki dağılımını düzenleyen ve bundan dolayı da kapitalist ekonomide çok büyük bir önemi olan bir kanunun tezahürüdür.

Bu kanun, değer kanunudan başka bir şey değildir. Bu kanuna göre: Bir objenin üretimi için sosyal bakımdan gerekli emek miktarı mübadele ilişkilerini düzenler.

Değer kanunu, kapitalist ekonomiyi (temelden anarşik olmasına rağmen) etkiler. Ve piyasalardaki çelişik fiyat hareketleri, kapitalistlerin anarşi yaratan davranışlarının sonucu olan kuvvetlerle, kendini kaçınılmaz bir şekilde kabul ettiren değer kanunu arasındaki sürekli mücadelenin tezahüründen başka bir şey değildir.

Böyle olduğuna göre, herhangi bir malın fiyatının, herhangi bir anda o malın değerini tam olarak yansıtması beklenemez. Fiilî (effectif) fiyat, malın değerini yansıtacak olan ideal fiyattan ya yüksek ya da aşağı olacaktır. Bununla beraber, şurası açıktır ki kapitalist bir ekonomide yürürlükte olan fiyat sistemi ve bu sistemin işleyişi tüm olarak gözönünde tutulursa, farklı malların değerleri arasında kurulan ve durmadan değişen ilişkiler görülür.

Ürünlerin arzla talebi arasındaki ilişkilere bağlı fiyat hareketlerini tahlil etmemiz kapitalist ekonomide değerlerle fiyatlar ara-

sında ne tip bir münasebetin olduğunu görmemizi sağlamaktadır. Ama bu münasebetlerin mahiyetini tamamen aydınlatmak için ekonominin çeşitli sektörleri arasında zorunlu olarak meydana gelen sermaye akımlarının etkisini de tahlil etmek gerekir.

Ortalama kâr oranının oluşumu

Kapitalist, kâr etmek için üretime sermaye yatırır. Kapitalist bir teşebbüsün başarı ölçüsü bir zaman devresi boyunca, mesela, bir yıl içinde gerçekleştirilen kâr oranıdır. Yıllık kâr ortalaması, yıl içinde elde edilen kâr tutarı, yıl başlangıcında yatırılan ve şüphesiz farklı bir şekilde de olsa, gene yıl sonunda kapitalistin eline geçen sermaye kitlesine bölünerek hesaplanır.

Elde edilen kâr oranı yükseldikçe kapitalistin başarısı da artar. Kolayca anlaşılır bu; çünkü yüksek bir kâr oranı, üretime yatırılan her birim sermayenin sermaye sahibine yüksek bir gelir sağladığını gösterir.

Oysa, «iş sırrına» rağmen kapitalistin, sermaye yatırdığı üretim alanlarından başka üretim alanlarında elde edilen kâr oranları hakkında biraz bilgisi vardır.

Kapitalist genellikle belli bir üretim kolunda sağlanan kâr oranının kendi kârından yüksek olduğunu bilirse biriktirdiği ek sermayeyi bu alana yatırmayı araştıracak ve hatta eski sermayesini de bu alana kaydırmaya bakacaktır. İşlerini yeniden örgütlemek bahanesiyle, eski teşebbüsleri ya toptan ya da kısmen tasfiye edecek ve bu tasfiye dolayısiyle

elde edilen sermaye, kâr oranının yüksek olduğu alana yatırılacaktır.

Bütün kapitalistler bu şekilde davrandıklarından, sermayenin, kâr oranının nisbeten az olduğu alanlardan, nisbeten yüksek olduğu alanlara doğru akmaya başladığı ileri sürülebilir.

Arzın talepten az olduğu ve bu bakımdan fiyatların durmadan yükseldiği bir üretim kolunda kâr oranı yüksek olabilir. Bu durumda, şimdi incelediğimiz süreç, bundan önce gözden geçirdiğimiz sürece bağlanmaktadır(katılmaktadır). Ne var ki, arzda, fiyat yükselmesine tekabül eden artışın hangi şartlar içinde gerçekleştiğini daha kesin bir şekilde görüyoruz.

«Olağan üstü kârların», işletmeleri, üretimlerini arttırmaya doğru ittiğini söylemiştik. Şimdi diyoruz ki, arzdaki artış (belki de) daha yüksek bir kâr oranı peşinde koşan sermayeden dolayı da meydana gelebilir.

Arzla talep arasında bir dengesizliğin görülmediği bir üretim alanında da yüksek kâr oranları elde edilebilir. Pazar normal bir şekilde malla beslenmiş de olsa, arzla talep arasında belirgin bir gerilim de görülmese, bu sektördeki işletmeleri yaratan tarihî şartlar, ve teknikteki, üretim araçlarındaki evrim vs. kapitalistlerin daha yüksek kâr oranları elde etmelerini sağlayan şartları yaratabilir.

Ne olursa olsun, şimdiden göz önünde tutulması gereken şudur: Kâr oranının daha yüksek olduğu sektöre sermayenin kayması, bu sektördeki mal arzında bir artış meydana

getirecektir. Daha çok sermaye yatırıldığı için üretim daha da artacaktır. Üretim tekniği aynı kaldığı zaman durum gerçekten budur. Yeni yatırımlardan dolayı, üretim tekniği gelişirse durum aynı olacaktır; çünkü sanayideki teknik ilerlemeyle birlikte ilgili sektörlerdeki üretim kapasitelerinde genellikle bir artış meydana gelir.

Arzdaki bu artış, ürünün fiyatında çok geçmeden bir azalma yaratacaktır. Bu da kâr oranlarını, bu oranların yüksek olduğu alana indirgeyecektir.

Oysa, kâr oranlarının düşük olmalarından dolayı sermayenin geri çekildiği alanlarda ürünlerin arzı azalacak, fiyatlar fırlayacak ve kâr oranları yükselecektir.

O halde şu sonuca varabiliriz: Kâr oranlarının yüksek olduğu sektörlere sermayenin göç etmesi, çeşitli sektörlerde kâr oranları arasındaki farkların kalkmasına yol açar. Bütün kâr oranları aynı bir kâr oranına yönelirler. Ekonomide buna **ortalama kâr oranı** denir.

Esham ve tahvilât borsasının rolü.

Ortalama kâr sürecinin en basit şeklini incelemiş olduk. Gerçekte bu süreç, kapitalizmin şu ya da bu devresinde daha karmaşık şekle bürünür.

Hisse senetli şirketlerin ve esham tahvilat borsasındaki işlemlerin gelişmesi sermayenin daha hızlı yer değiştirmesini sağlar ve bu bakımdan ortalama kâr oranının oluşumunu hızlandırır.

Hisse senetli bir şirketin sağladığı ve dağıttığı kârlar, yatırılan sermayeye oranla çok önemli ise bu şirketin hisse senetleri çok aranır. Çünkü bunları ellerinde bulunduranlar yüksek gelirler elde ederler. Bundan dolayı, hisse senetlerinin fiyatları (kurları) borsada itibari değerinin üstüne çıkar: 1000 franklık bir hisse senedi, 1200 ya da 1500 franka satılır.

Bu hisse senetlerinin verimliliği (rantabilite) ya da pratikte «kapitalizasyon oranı» denilen şey, böylece, piyasada satılan diğer senetlerin verimliliği ile aynı seviyeye gelmiş olur. (Çünkü daha yüksek bir temettü elde etmek için, bu temettüyü sağlayan senedi daha pahalıya satın almak gerekir).

Ama, bir şirketin hisse senetlerindeki bu yükselmenin ilerde önemli sonuçları olacaktır.

Bu varsayıma göre, her şeyden önce, söz konusu şirket yeni hisse senetleri çıkararak sermayesini artırmaya çalışacaktır.

Gerçekte yeni hisse senetleri, eski hisse senetlerinin hali hazır fiyatına yakın bir fiyatla satılacaktır. Mesela, şirket 1000 franklık bir hisse senedini 1500 franka satabilir. 1500 frankı veren yeni hissedar sadece 1000 frank ödemiş olan eski hissedarın alacağı temettünün aynını alacaktır. Oysa, söz konusu şirkette sermayenin verimliliği (rentabilite) aynı kalsa da, elde edilen kâr hacmi yeni hissedarların yatırdıkları sermayenin önemine oranla artacaktır. Başka bir deyişle, yeni hissedarın ödediği 1500 frank, eski hissedarın 1000 frankının sağladığı gelirden üçte bir fazla gelir getirecektir. Demek ki, eski hissedarla yeni hisse-

dar aynı temettüyü alırsa, bunun anlamı şudur: Yeni hissedarların yatırdıkları sermayeden sağlanan gelirin bir kısmı eski hissedarların eline geçmektedir. Eski hissedarlar açısından sermaye artışı dolayısıyle, işin verimliliği de artmıştır. Bunun içindir ki şirket idaresi bu artırımı esas itibariyle yapmak zorundadır.

Ek sermaye, söz konusu üretim koluna bu şekilde girecek ve üretim artacaktır.

Ama şunu da gözönünde tutmak gerekir: Şirketlerin önemli bir kısmının hisse senetleri fiyatı, bir üretim kolunda itibarî değerlerinin üstüne yükselirse, halka hisse senetleri satarak, bu üretim kolunda yeni bir şirket kurmak nisbeten kolaydır. Gerçekten, böyle bir durumda kapitalistler, yeni şirketin yeni hisse senetlerinin, ihraç fiyatlarını aşmasını beklerler ve daha çok kazanmak için bu hisse senetlerini seve seve satınalırlar.

Demek ki sermaye, söz konusu üretim koluna yeni şirketler kurulması yoluyla da girecektir. Bunun sonuçlarını daha ilerde inceleyeceğiz.

Üretim fiyatı, pazar fiyatının ağırlık merkezidir.

Ortalama kâr oranı, kapitalistlerin çok iyi bildikleri tamamen somut bir kavramdır. Her kapitalist, sermayenin «normal olarak» ne getireceğini aşağı yukarı bilir; sermayesinden sağladığı verim, «normal» verimden azsa daha iyi yatırımlar peşinde koşar ve eğer «nor-

mal» verimi doğru olarak değerlendirmişse, yatırım alanlarını normal bir şekilde bulacaktır.

Normal kâr oranı kavramı, normal bir kâr payına ve normal bir fiyat kavramına bağlıdır.

Kapitalist için normal fiyat, üretim masraflarının karşılanmasını ve ayrıca sermayeden normal bir verim elde edilmesini sağlayan fiyattır. Normal fiyat, malın üretim fiyatı ile normal kâr payının toplamına eşittir. (Yatırılan sermayeye normal bir verim sağlayan pay olarak anlaşılmalıdır bu).

Marx, bu normal fiyata, üretim fiyatı der. Biz de böyle diyeceğiz artık.

Pazarda fiyatların belirlenmesi sürecinin tahlilinde, satıcıların üretim fiyatı, zorunlu olarak, önemli bir yer tutar.

Önce en basit durumu, farklı işletmelerin (teşebbüslerin) aşağı yukarı aynı şartlar içinde üretim yaptıkları yani çeşitli üretim fiyatlarının birbirlerine çok yakın oldukları ve pratikte çeşitli satıcılar için ortak bir üretim fiyatından söz edebilecek bir durumu ele alalım.

Bundan önce yaptığımız tahlillere göre diyebiliriz ki pazar fiyatı, üretim fiyatından yüksek ya da aşağı olursa, pazardaki yükselme ya da alçalma hareketini durduran ve bunu ters yönde bir hareket haline getiren bir tepki ergeç belirecektir.

Eğer, gerçekte fiyat her hangi bir sebeble yükselir ve üretim fiyatına tekabül eden seviyeyi aşarsa, satıcıların kâr payı, normal pay-

dan yüksek olur ve onların kâr oranları, ortalama oranı aşar. Bildiğimiz gibi bu da, söz konusu üretim alanına doğru bir sermaye akımı yaratır ve ürünün arzında bir artış sağlar. Arzdaki bu artış, ergeç fiyatta bir düşmeye sebep olacaktır.

Pazar fiyatı, üretim fiyatının altına düşerse tersine bir durum meydana gelecektir. Demek ki her hangi bir malın pazar fiyatı, o malın üretim fiyatı çevresinde döner durur.

Farklı teşebbüslerde üretim fiyatları farklı ise, pazar fiyatının ağırlık merkezi oluşu bu kadar basit şekilde tahlil edilemez. Her biri özel bir tahlili gerektirecek çeşitli durumlar gözönünde tutulmalıdır. Bu konuyla ilgili bir kaç noktaya kısaca değineceğiz.

Her sanayide, belli bir anda, gerçekte en tipik olarak görünen üretim şartları vardır. Mesela, yeni bir şirket kurulmak istendiği zaman, hemen gözönünde tutulacak şartlar bunlardandır.

Benzer şartlar içinde çalışan (üretim yapan) birçok teşebbüs varsa, bu şartların tipik olarak görünmesi muhtemeldir. Öte yandan, düşük şartlar içinde (yani özellikle yüksek fiyatlarla) çalışan birkaç teşebbüsle, üstün şartlar içinde çalışan birkaç teşebbüs varsa, tipik şartlar sanayinin ortalama şartlarına uygun düşer. Bununla beraber, bir zorunluluk değildir bu ([18]).

Başka birçok varsayımlar da gözönünde tutulabilir. Her durumda, pazar fiyatının ağırlık merkezi olan bir üretim **fiyatının** bulundu-

ğu görülecektir. Şimdi özellikle bu üretim fiyatıyla ilgileniyoruz.

Pazar fiyatındaki her dalgalanmanın etkisini matematik bir kesinlikle açıklamak istemek boşuna bir çaba olacaktır. Mesela, arzla talep arasındaki farkın, farklı iki anda, aynı yoğunlukta bir hareket yaratacağı hiçbir şekilde garanti edilemez. Çünkü, sebeble sonuç arasında, satıcıların yargıları, tahminleri yer alır ve bu yargılar ya da tahminler, farklı iki anda asla ayni değildir.

Demek ki pazar fiyatı her zaman tam bir kesinlikle açıklanamayacak arızî bir karakter gösterir. Buna karşılık, üretim fiyatı, malla para arasında normal mübadele münasebetini meydana getirir. Bunu kesinlikle sağlayan, üretim fiyatıyla ortalama kâr oranıdır.

Ne var ki, bu üretim fiyatının belirlenişi kuralı kendini açığa vurmaz. Maliyet, ortalama kâr oranı, yüzeyde kalan fenomenlerdir. Kapitalizmin iç-yapısını anlatmazlar bize.

Üretim fiyatlarının temsil ettikleri şeyi ve dolayısiyle, bunların çevresinde dönüp duran pazar fiyatlarını anlamak için, kapitalist rejimde mübadelenin tahlilini sağlayan temel kavramlara, **değer ve artı-değer** kavramına inmek gerekir.

Malların üretim fiyatıyla değerleri arasında ne gibi bağıntılar kurulabilir? İşte şimdi inceleyeceğimiz mesele budur.

Üretim fiyatı ve değer

Herhangi iki sanayiyi ele alalım. Bu iki sanayide her ürünün değeri, değişmeyen sermaye, değişen sermaye ve artı-değerden meydana gelmiştir.

Her sanayideki işçilerin, eşit süredeki bir iş günü karşılığında aynı ücreti aldıklarını kabul edersek (ve emeklerinin yoğunluğunun ortalama bir yoğunluk olduğunu varsayarsak) artı-değer oranlarının ya da sömürü oranlarının, iki sanayide de aynı olduğunu kabul etmek zorunda kalırız.

Buna karşılık, değişen sermaye ile değişmeyen sermaye arasındaki oranın iki durumda da aynı olduğunu varsaymamız için hiçbir sebeb yoktur.

Bundan dolayıdır ki, söz konusu her iki sanayide üretime yatırılan tüm sermaye ile artı-değerin, yatırılan sermayeye oranı aynı lıdır.

Eğer elde edilen kâr, her durumda sadece artı-değer arasındaki oran da genellikle farktutarıyla, kâr tutarı sadece ürünün değerine tekabül edecekti.

Ama o zaman, elde edilen kârın yatırılan sermayeye oranı aynı olmayacaktır. (Çünkü artı değere tekabül etseydi, üretim masrafları değildir). Böylece, her iki sanayide sağlanan kâr oranlarının genellikle farklı olduklarını da kabul etmek gerekecektir.

Gerçekte, her durumda kâr oranını belirlemek için, birim ürün başına yatırılan sermaye tutarını bilmek yeter. Bu meblâğ, yatırı-

lan sermayenin, sermayenin devir (rotation) hızına bölünmesine eşittir.

Devir hızları arasında kurulabilecek oran (münasebet) hakkında ayrıca hiçbir varsayım yapılamayacağından; sağlanan kâr, her sektörde yaratılan artı-değere tekabül edince, kâr oranları genellikle farklı olur.

Demek ki, görüldüğü gibi, pazar fiyatları; her ne kadar malların değerlerine tekabül ediyorlarsa da, genellikle üretim fiyatlarına eşit olamazlar. Bu bir malın değeriyle üretim fiyatı arasında bir çelişmenin varolduğu anlamına gelir.

Değer ve üretim fiyatı, ancak şu özel durumda yani belirli bir sektörde, artı-değerin yatırılan sermayeye oranı, toplumda gerçekleştirilen toplam artı-değer ile, sosyal sermayenin toplam değeri arasında mevcut orana eşit olduğu takdirde, birbirine tekabül eder.

Gerçekte kâr, toplum ölçüşünde ele alındığında, yaratılan artı-değere tekabül eder, zorunlu olarak böyledir bu. Çünkü kârın tek kaynağı ödenmemiş emektir. Demek ki tüm kârın, tüm sermayeye oranı, tüm artı-değerin tüm sermayeye oranına eşittir. Bu da ortalama kâr oranından başka birşey değildir.

Demek ki, bir sanayide artı-değerin, yatırılan sermayeye oranı, yukarda tanımladığımız orana eşitse, ortalama kâr oranına da eşit olur. Böyle bir durumda, kâr, artı-değere tekabül edince, ortalama kâr oranı gerçekleşmiş olur ve bundan dolayı da, fiyat, üretim fiyatına tekabül eder.

Özel ve olağanüstü bir durum değildir bu. Şu halde, kapitalist rejimde, genellikle malların değerlerine tam olarak tekabül etmeyen üretim fiyatlarının, piyasa fiyatlarının ağırlık merkezi olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Basit mal ekonomisinin yerini kapitalizm alınca, değer kanunu etkisiz kalacak demek midir bu? Şüphesiz hayır. Çünkü bu çok eski mübadele ilkesi ortadan kalksaydı, yerini bir başka ilkenin alması gerekecekti. Kapitalist mübadelenin, değer kanunundan başka bir temele dayandığını söylemek için yapılan bütün teşebbüsler tam bir yenilgiyle sonuçlanmıştır.

Kapitalist rejimde mübadelenin hiçbir kanuna bağlı olmaması imkânsızdır. Bu rejimde hiçbir üretim plânı yoktur. Bundan dolayıdır ki, mübadeleler hiçbir kanuna tabi olmasaydı, tesadüfen başka bir şey bulunmayacaktı ortada, üretim devam edemeyecek ve gelişemeyecekti ([19]).

Gerçekte değer kanunu, kapitalist rejimde, **fiyatların oluşum sürecine** tamamen hâkimdir. Ama bu, tek başına ele alınan **her malın fiyatını** sadece bu malın değeri belirler demek değildir.

Her fiyatın, arz ve talepteki değişmelere bağlı olarak arızî dalgalanmalara uğradığını biliyorduk. Şimdi görüyoruz ki, fiyatların «ağırlık merkezi», yani üretim fiyatı, genellikle malın değerini tam olarak karşılamıyor. Ama gördüğümüz bir şey daha var; o da şudur: Bazı mallar için üretim fiyatı değerden yüksekse, diğer bazı mallar için **zorunlu olarak**, değerin altındadır, öyle ki değer kanunu, gene

de **ortalama** geçerli kanun olarak fiyatların tümünü yönetir.

Marx'ın gösterdiği gibi, üretim fiyatı, değerin «değişmiş şeklinden» ([20]) başka bir şey değildir. Gerçekte değere başvurmadan, üretim fiyatının ne anlama geldiğini öğrenmek mümkün değildir.

Üretim fiyatına, çeşitli unsurlardan meydana gelen (amortismanlar, ham maddelerin fiyatı, ücretler, vs.) maliyet fiyatıyla, normal kâr dahildir. Bu gözlemle yetinildiği sürece, fiyat sistemleri hakkında sadece üstünkörü bir fikir edinilir ve kapitalizmin bilimsel tahlili kesin bir şekilde yapılamaz.

Kapitalist ekonomi bilimi, yani kapitalizmin mahiyetinin ve özünün bilinmesi, üretim fiyatını meydana getiren unsurlar bu tek unsura, yani insan emeğinin yarattığı değere indirgendiği zaman başlar.

1 — Üretim fiyatının, bir yandan, üretim araçlarının değerinin bir kısmını, öte yandan, söz konusu teşebbüste yarattıkları değeri ihtiva ettiği,

2 — Normal kârın, kapitalistin (sermayenin) apardığı değeri, yani ödenmemiş emeği, artı-değeri temsil ettiği, görülünce üretim fiyatı bilimsel şekilde tahlil edilir.

Tahlillerimiz gösterdi ki genellikle, bir teşebbüste sağlanan artı-değer, bu teşebbüste yaratılan artı-değere tam olarak tekabül etmemektedir. Ne var ki, her kâr, bir artı-değerin ifadesidir ve bundan dolayı da üretim fiyatı, insan emeğinin yarattığı değerden başka bir kaynağı olan hiçbir unsur ihtiva etmez.

Bir yandan görülmektedir ki, üretim fiyatı, zorunlu olarak daha temel bir diğer kavramı, değer kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Öte yandan, üretim fiyatındaki bütün unsurlar, insan emeğinin yarattığı değerlerin tezahürleridir ve artı-değerin bir kısmını meydana getiren bazı değerlerin bir üretim kolundan bir başka üretim koluna ne şekilde aktarıldığı kesinlikle anlaşılabilir. Değerlerle fiyatlar arasında tam bir uygunluğun olmayışını açıklayan da budur.

Bu şartlar içinde, Marx'ın vardığı sonuç, yani üretim fiyatlarının, değerlerin değişmiş şekillerinden başka bir şey olmadıkları sonucu, ekonomi politiğin kurucularının karşılaşmış oldukları güçlükleri kesinlikle halletmekte ve kapitalizmin bilimsel yorumunun sarsılmaz temeli olarak görünmektedir ([21]).

Üretim fiyatıyla değer arasındaki çelişki kapitalizmin temel çelişkisini yansıtır.

Demek ki değer kanunu, kapitalist rejimde, etkisini çok özel bir şekilde ve çelişkiler içinde yürütür. Bu çelişkilerin en önemlisi de, değerle üretim fiyatı arasındaki çelişkidir.

Kapitalist rejimdeki temel çelişkinin, yani üretimin sosyal karakteriyle üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındaki çelişkinin yansımasıdır bu.

Kapitalist üretim, sosyal bir üretimdir. Farklı teşebbüsler, her kısmı birbirine bağlı bir

bütündür, çünkü, teşebbüslerin faaliyetini idare eden (hâkim olan) fiyatlar birbirine bağlıdır.

Kapitalist üretimin bu sosyal karakterinden dolayı, insan emeğinin, artı-değerin yaratılmasıyla sonuçlanan, sömürülme sürecinin kendisi de sosyal bir süreçtir.

Her patronun ferdî davranışının, çalıştırdığı işçilerin durumu bakımından şüphesiz büyük bir önemi vardır. Fabrika içinde bir espiyonluk sistemi kuran, işçilerin en ufak «hatalarını» cezalandıran bir patronun idaresinde çalışmak son derece zordur.

Bununla beraber, işgücünün sömürülmesini işletme ölçüsünde tahlil etmek ve açıklamak yanlış olur. Hiçbir patron işçilerini, diğer patronlardan ayrı olarak sömürmez. İşgücünün sömürülme derecesi, her kapitalistin, diğer kapitalistlere sıkı sıkıya bağlı olarak rol oynadığı bütün bir sürecin sonucudur.

Gerçekte, hiçbir kapitalist ne emeğin yoğunluğunu, süresini, ne de ücreti kendi keyfine göre tespit edemez. İşgücünün sömürülmesini belirleyen bütün bu unsurlar, bir yandan, «emek pazarında» gelişen rekabetin (işçilerle işçiler ve kapitalistlerle kapitalistler arasındaki rekabet) öte yandan, proletarya ile kapitalist sınıf arasında durmadan gelişen sınıf mücadelesinin sonucudurlar.

Demek ki, sömürme sürecinin dolaysız sonucu, işçi sınıfından, kapitalistlerin hep beraber apardıkları artı-değerin tümüdür.

Bu artı-değer, her kapitalistin dilediği gibi kullanabileceği şekilde pay edilmelidir. Ka-

pitalist toplumun temel çelişkisinin sonuçları burada ortaya çıkar.

Kapitalist sınıf, üretim araçlarını kollektif bir şekilde kendine mal etseydi, mesela, toprak ve fabrikalar burjuva devletin mülkiyetinde olsaydı, artı-değerin tümü, her kapitalistin çalıştırdığı işçi sayısına oranla dağıtılabilecekti.

Bu durumda her kapitalistin sağladığı kâr, kullanılan işçi sayısıyla orantılı olacaktı. Demek ki, ürünlerin satış fiyatları, malların değerlerine tam olarak tekabül edecekti.

Bu hayalî toplumda üretim fiyatı hiçbir rol oynamayacaktı. Kapitalistlerin elde ettikleri kâr oranları farklı olacak ve asla bir yakınlaşmaya doğru gitmeyecekti; çünkü, sermaye hareketi üretim araçlarının sahibi olan devlet tarafından idare edilecekti.

Ama böyle bir toplumun varolamayacağı şüphesizdir. Kapitalizm, üretimin sosyal karakterini her gün biraz daha geliştirirken üretim araçlarının özel mülkiyetini de devam ettirir.

Üretim araçları özel mülkiyet rejimine tâbi olduğundan, her kapitalist, artı değerden, sermayesine oranla bir pay elde etmek ister. İşgücünün sömürülmesini yaratan karmaşık süreci anlamaz o. Anlamaya da çalışmaz. Bir sermayesi vardır ve bu sermayenin ona kâr getirmesi gerektir. Gerisi onu ilgilendirmez.

Kâr oranlarının durmadan eşitleşmeye doğru gitmesinin sebebi budur. Ama kâr oranları eşitleştiği ölçüde bile, elde edilen kâr, teşebbüste çalışan işçilerden sağlanan artı-de-

ğerden (genellikle) farklıdır. Bazan artı-değerden yüksek bazan da aşağıdır.

Kâr, bazan ödenmemiş emeğin dışındaki bir kaynaktan sağlanır anlamına gelmez bu. Bu demektir ki, bazı teşebbüslerde **yaratılan** artı-değer, diğer teşebbüslerde kısmen gerçekleşmiştir.

Çeşitli üretim kollarında sermayenin devir hızı arasındaki farklar gözönünde tutulmazsa, daha kesinlikle denilebilir ki artı-değer değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranının düşük olduğu sanayilerden, bu oranın yüksek olduğu sanayilere aktarılmıştır (kısmen).

Gerçekte, bir sanayide değişmeyen sermaye nisbeten azsa, kullanılan üretim araçları değerinin, ödenen ücretlere ya da çalıştırılan işçi sayısına oranla düşük olduğunu gösterir bu. Demek ki, işçilerin yarattıkları artı-değerin tümü, bu kapitalistlerin eline geçseydi, sağlayacakları kâr, ortalama oranla sağlayacakları kârdan yüksek olurdu. Ve diğer sanayilerde de aksine bir sonuç elde edilirdi. Bunun içindir ki birinci sektörde yatırılan artı-değer, ikincisinde kısmen gerçekleşmiştir.

Birinci sektöre yatırılmış sermayeye Marx «organik bileşimi düşük sermaye», ikinci sektöre yatırılmış olana da «organik bileşimi yüksek sermaye» diyor. Bu deyimleri kullanarak denilebilir ki sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu sanayilerde yaratılan artı-değerin bir kısmı, sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu sektörlerde gerçekleşir. Sermayenin organik bileşiminin sosyal ortalamaya

tekabül ettiği (böyle sektörler varsa) sektörlerdedir ki artı-değer yaratıldığı yerde tamamen gerçekleşir.

Malın değerinin belirlenmesi.

Bu artı-değer transferlerinin varlığı, değer kanununun kapitalist rejimde etkisini sürdürmesini sağlayan sürecin tahlilini gerçekten son derece karmaşık hale getirmektedir. Ama bu karmaşıklık, hayatın karmaşıklığının ta kendisidir. Kısaca özetlediğimiz tahlil, «çok karmaşıktır» bahanesiyle reddedildi mi, bilimsel tahlil alanı zorunlu olarak terkedilir.

Bir malın değerinin, kapitalist ekonomi pazarlarında gelişen rekabet sürecinden ayrılamıyacağı olgusunu gözönünde tutarsak değer kanunun gerçekleşmesi süreci bize daha da karmaşık görünecektir.

Marx, **Capital**'in birinci kitabında değeri tanımlarken, «değer, malın üretimi için **sosyal bakımdan gerekli** emek miktarıdır» demekle yetiniyor ve bu **sosyal bakımden gerekli** deyiminin anlamını daha fazla belirtmiyor.

Bu deyimin kapsamını anlamak için, **Capital**'in III. kitabına, özellikle, bu kitabın **X.** bölümüne başvurmak gerekir.

Marx, bu bölümde malların «ferdi değerinin» aksine, «pazar değerinin», bir yandan, söz konusu malı üreten sanayinin yapısına, öte yandan, bu malın satıldığı pazarın durumuna nasıl bağlı olduğunu göstermektedir.

İlkin, belli bir zaman devresi boyunca, arzla talep arasında az çok bir uygunluğun bulunduğu bir pazarı ele alalım. Bu durumda, sanayinin yapısının bilinmesi, malın değerinin meydana geliş tarzını tahlil etmeyi sağlar.

Gerçekten, pazara sürülen mallar kitlesinin önemli bir kısmının genellikle, benzer şartlar içinde üretildiğini ya da bu malların ferdî değerlerinin (her birimin üretimi için harcanan emek miktarlarının) birbirlerine yakın olduğunu kabul etmek gerekir.

Sosyal bakımdan, malların en büyük kısmı için geçerli olan bu üretim şartları önemlidir sadece. Yoksa şu ya da bu özel teşebbüste rastlanabilecek olağanüstü üretim şartları değil.

Eğer söz konusu sanayide, son derece uygun şartlar içinde üretim yapan «olağanüstü» başka teşebbüs varsa ve diğerleri son derece elverişsiz şartlar içinde üretim yaıpyorlarsa. malın pazar değeri, aşağı yukarı ferdî değerlerin aritmetik ortalamasına tekabül edecektir.

Bununla beraber, son derece elverişli bir üretimin son derece elverişsiz bir üretimle telâfi edilmediği, ya da bunun aksine, farklı durumlar ortaya çıkabilir.

Böyle durumlarda pazar değeri, ferdî değerler ortalamasına eşit değildir artık. Pazara sürülen toplam mal hacminin iki kısımdan meydana geldiğini; bir kısmının en elverişli şartlar içinde üretilmiş malları, öbür kısmının da en elverişsiz şartlar içinde üretilmiş malları ihtiva ettiklerini varsayalım. Bu durumda, malın sosyal değeri bu iki kısmın nispî önemine

bağlı olacaktır. En önemli kısmı meydana getiren malların ferdî değeri genellikle sosyal değeri tayin edecektir. Demek ki sosyal değer, ferdî değerlerin ortalamasına değil; ya en uygun şartlar içinde üretilmiş malların değerine, ya da en elverişsiz şartlar içinde üretilmiş malların değerine eşit olacaktır.

Ortaya atılan ilkeler, pazarda arz talebe eşit olduğu zaman geçerlidir. Şimdiye kadar kabul ettiğimiz şeydir bu.

Bu varsayımı bırakırsak, değerin belirlenişi sorunu daha da karmaşık olur.

Talep arzdan daha çok olursa, en az elverişli şartlar içinde çalışan üreticilerin isteklerini kabul ettirme şansı yüksektir. Gerçek alıcılar tatmin olamayacaklarını çok geçmeden farkederler. Böylece, en sabırsızları, durumu elverişsiz olan üreticilerin tekliflerini kabul etmeye hazırdırlar; tabii, pazar durumuna göre diğer üreticiler de isteklerini artırırlar.

Bunun aksi de olur; talep arzdan azsa en avantajlı durumda olan satıcıların davranışı mübadelelere hâkim olur. Gerçekte, satıcılar ürünlerinin tamamını satamayacaklarını hemen farkederler. O zaman indirim yapmaya razı olurlar ve en düşük fiyatlarla satan üreticilerin yaptıkları tekliflere katılırlar.

Arzla talep arasındaki eşitsizliğin, fiyatı, malın değerinin üstüne çıkardığını ya da altına düşürdüğünü yukarda söylemiştik. Gerçekten böyledir bu. Ama şimdi şunu da eklemek gerekir: Değerin kendisi, arzla talep arasındaki bu eşitsizliğin yarattığı şartlara tabidir (22).

Gerçekte değer, tekniğin ve sanayinin ya-

pısının belli bir durumunda ve aynı zamanda **pazarın belli bir durumunda** üretim için sosyal bakımdan gerekli emek miktarıdır.

Arz talepten az olunca, fiyatları en yüksek olan ve elverişsiz şartlar içinde çalışan teşebbüslerin mutlaka üretim yapması gerekir. İşte bu elverişsiz teşebbüslerdeki malların değeridir onların sosyal değerini tayin eden. Buna karşılık, arz talepten yüksekse, elverişsiz teşebbüslerin üretimi ve hatta genellikle ortalama fiyatlar uygulayan teşebbüslerin üretimi de lüzumsuz olur. Öte yandan, fiyatları en düşük olan teşebbüslerin üretiminin tamamen zorunlu olduğunu kabul etmek gerekecektir. Çünkü, sosyal bakımdan en istifadeli üretimdir bu. İşte bundan dolayıdır ki malın sosyal değerini bu üretimin değeri tayin eder.

Şüphesiz, değerdeki bu dalgalanmalar, fiyat hareketleri süresince fiyatlarla değerler arasında bir fark meydana gelmesi olayını hiç bir şekilde ortadan kaldırmaz.

Değerler hakkında söylediklerimizin hepsi üretim fiyatına da uygulanır. Çünkü, genellikle sanayilerin karmaşık durumu içinde, aynı bir üretim kolundaki farklı teşebbüsler, **ortalama kâr oranını aynı zamanda** asla gerçekleştiremezler. Bu mümkün değildir. Çünkü satış fiyatı genellikle hepsi için aynıdır. Oysa üretim maliyetleri, yatırılan sermayenin bileşimi ve devir **hızları farklıdır.**

Bir pazarda arz, talebe eşit olunca bu üretim koluna yönelen ya da bu koldan gelen sermaye hareketi, «normal» kabul edilen şartlar içinde çalışan teşebbüslerin gerçekleştirdiği

kâr oranı ile tayin edilmiştir. Tahlilde gözönünde tutulması gereken üretim fiyatı, demek ki bu «normal» işletmenin üretim fiyatıdır.

Arzla talep eşit değilse, en belirgin kâr oranı ve üretim fiyatı, en elverişli teşebbüslerde bazen de en elverişsiz teşebbüslerde elde edilenlerdir.

Bu sonuçlara varmamızı sağlayan kanıt, değerin belirlenmesi konusunda geliştirilmiş olan kanıtın aynıdır. O halde bunu tekrarlamaya lüzum yok.

Ancak şurasını belirtmek gerekir ki kapitalist ekonominin somut şartları içinde, sermaye rekabetinin **bütün** teşebbüslerin kâr oranını ortalama kâr oranı seviyesine doğru yönelttiğini ileri sürmek kesin olarak doğru değildir. Aynı bir üretim kolundaki bütün teşebbüslerin üretim şartlarının kesinlikle aynı olmaya doğru gittiklerini varsaymak imkânsızdır. Teşebbüslerin belirli bir bölgede dağılmaları olgusu bile bu varsayımı ortadan kaldırır; çünkü, mahalli özelliklerden dolayı bazı teşebbüslerin her an elverişli ya da elverişsiz durumda kalmaları kaçınılmaz bir şeydir.

Mesela, bir üretim kolunda değerle üretim fiyatının orta teşebbüslerdeki üretim şartlarına göre düzenlendiklerini varsayarsak, elverişli durumdaki teşebbüsün, ortalama orandan daha yüksek bir kâr oranı elde edeceğini söylemek gerekir. Bu teşebbüs «aşırı kârlar» sağlayacaktır. Buna karşılık, durumu elverişli olmayan teşebbüs, ortalama orandan aşağı bir kâr oranı elde edecektir.

Kapitalist anarşi ve değer kanunu.

Pazardaki bu rekabetin tahlilini burada keseceğiz. Söylemiş olduklarımız, malların değerini belirleyen süreçlerin tüm karmaşıklığını göstermeye yeter.

Ama değer de, ne kadar karmaşık şekilde belirlendiğini bildiğimiz fiyatla ifade edilir.

Demek ki, fiyatların belirlenmesi sürecini, baştan sona kadar matematik yardımıyla anlatılabilen basit mekanik bir sürece indirgemeyi iddia eden teorik sistemlerin (marjinalist sistemleri kastediyoruz) uğradıkları yenilgiyi açıklamak çok kolaydır.

Gerçekte, kapitalist dünya bize sadece «dış şoklarla» sarsılan mekanik bir denge görünümünü vermez; kanunlarının, ardı arkası kesilmeyen zıtlıklar içinde, kendilerini zorla kabul ettirdikleri anarşik bir dünya gibi görünür bize.

Her teşebbüs istediğini ürettiğine (yani yararlı bulduğu şeyi ürettiğine) göre, pazardaki tüm arzın durmadan değişmesi kaçınılmazdır; pazar fiyatındaki sürekli değişmeleri yaratan da budur.

Eğer pazar fiyatı yüksekse ve üreticilerin büyük çoğunluğu fiyatın yüksek kalacağını umuyorsa, tüm üretim artacaktır. Çok geçmeden, pazarda tüm arzlar artacak ve bundan dolayı da üretimde aksine bir hareket yaratacak olan bir fiyat düşmesi meydana gelecektir. İşte ancka bu çelişik fiyat hareketleriyledir ki değer kanunu tezahür eder.

Tek başına bir pazar değil de ekonominin tümü gözönünde tutulursa kapitalizmin temelindeki bu anarşi (rekabetçi kapitalizmin sınırları içinde) çok daha büyük olaylar şeklinde, özellikle periodik aşırı-üretim buhranları şeklinde ortaya çıkar.

Bazı elverişli şartlar, (mesela, icadlar), bazı üretim kollarında yüksek kâr oranları gerçekleştirmek imkânını ortaya çıkarınca, sermaye kitle halinde bu kollara yatırılır ve bundan dolayı da (burada incelenemeyecek bir kanuna göre) üretimde genel bir yayılma hareketi meydana gelir. Bu hareket çoğu zaman fiyatlarda genel bir yükselmeyle birlikte olur. Fiyatları, malların değerlerine tekabül eden seviyelerin üstüne yükselten bir harekettir bu.

Ama, buhranlar teorisinin belirlediği sebeblerden dolayı, üretimdeki genişlemenin ardından bir gerileme gelir ve fiyatlarda genel bir düşme olur. Böylece, değer kanunu, fiyatlar genel seviyesindeki zıt dalgalanmalar içre ve tüm ekonomi ölçüsünde kendini gösterir.

Değer kanununun somut bir tezahürü: genel fiyat hareketleri.

Değer kanunu ekonomik hayatın en çeşitli kesimlerinde tezahür eder; çünkü, kapitalist sistemin işleyişi bu kanuna dayanır. Bu tezahürlerin tümünü burada incelemek imkânsızdır. Biz bunun sadece bir yanını, genel fiyat hareketlerini incelemekle yetineceğiz.

Fiyat, birim olarak kabul edilmiş bir mal miktarıyla, bir para miktarı arasında kurulan orandır.

Paranın kendisi, ya bir miktar değerli maden ihtiva eden bir parçadır ya da değerli bir kâğıt paradır (banknot, çek).

1 kental buğday 3000 franka satılıyorsa ve 1 frank, 1 mgr. altını temsil ediyorsa bu demektir ki 1 kental buğday, 3 gram altının eşdeğeridir.

İlk dünya savaşına kadar, kapitalist ekonomide paralar ya madeniydi, ya da sabit bir oranda altına tahvil edilebilir kâğıt paralardı. Her memleketin parası, zamanla değişmeyen bir altın (y ada gümüş) miktarını temsil ediyordu.

Bu şartlar içinde değer kanununun bize gösterdiği şudur: Bir malın değeri, altının değerine oranla değiştiği zaman, bu malın fiyatı değişmek zorundadır.

Gerçekte, fiyatın, malın değerini tam olarak yansıtmasını engelleyen olayların pratikte çok sınırlı bir kapsamı avrdır. Sebebi ne olursa olsun, artı-değer transferleri, fiyatın yaklaşık olarak değere, ya da iki malın fiyatları arasındaki mevcut oranın, çoğu durumlarda malların değerleri arasındaki orana yaklaşık olarak tekabül etmesini engellemez.

Özellikle, çoğu zaman bir malın fiyatıyla, altının fiyatı arasındaki oranın, bu malın değeriyle altının değeri arasındaki orana aşağı yukarı eşit olduğu ileri sürülebilir.

Malın fiyatının altının fiyatına oranı, ma-

lın değerinin altının değerine oranına eşittir. (Yaklaşık bir eşitliği gösterir bu).

1 gram altının fiyatı 1000 frankken, 1 kental buğdayın fiyatı 3000 franksa; bir kental buğdayın değeri, bir gram altının değerinin aşağı yukarı 3 mislidir. Mesela, buğdayın kentalı 30, altının gramı da 10 saatlik emek değerindedir.

Altının fiyatı değişmediğinden (paranın «kanunî tanımı» dır bu), buğdayın kentalinin fiyatı, buğdayın değerinin, altının değeri oranına göre değişmek zorundadır.

Altının değeri değişmediği halde, buğdayın değeri artar ya da azalırsa, buğdayın fiyatı (buğdayın değeri gibi) artacak ya da azalacaktır.

Buğdayın değeri değişmediği halde altının değeri artar ya da azalırsa, buğdayın fiyatı altının değerindeki değişmeyle ters orantılı olarak değişir.

Buğdayın değeriyle altının değeri aynı zamanda değişirse fiyattaki değişme, iki değerdeki değişmenin nispî büyüklüğüne bağlıdır.

Gerçekte, kapitalist ekonominin gelişmesi boyunca, malların büyük çoğunluğunu değeri aşağı yukarı devamlı bir şekilde azalmıştır. Emeğin verimliliğini artıran teknik gelişmeden dolayı, belirli bir objeyi üretmek için daha az emek süresi gerekmektedir.

Eğer altının fiyatı ile değeri hep değişmeden kalsa, çoğu malların fiyatlarında hızlı ya da hemen hemen devamlı bir düşme görülür.

Önce, 1820'den 1914'e kadar geçen devreyi ele alalım. Bu devre boyunca bellibaşlı mem-

leketlerde altın fiyatları genellikle aynı kalmıştır. Bazı paraların «enkonvertibl» oldukları ve «refah» ve «depresyon» dan dolayı fiyatların yükselip alçaldıkları devreleri bir yana bırakırsak, fiyatların 1820'den 1850'ye kadar düştüğünü, 1850-1857 yılları arasında hızla yükseldiğini; 1895'e kadar yeniden düştüğünü ve 1896'dan 1914'e kadar tekrar yükseldiğini görürüz.

Bütün kapitalist memleketlerde aynı zamanda meydana gelen bu fiyat hareketleri mutlaka açıklanması gereken dikkate değer bir olaydır.

Söz konusu devre boyunca, çoğu malların değeri düşmüştü. Gerek altın üretimi alanında sağlanan teknik ilerlemeden, gerekse daha kolaylıkla işletilebilen altın yataklarından ötürü altının değeri de düşmüştü.

Fiyatların düştüğü devreler, diğer malların değerinin altının değerinden daha hızla azaldığı devrelerdir. Mal değerinin altının değerine oranı azalmış, bundan dolayı malın fiyatı düşmüştür, çünkü altının fiyatı değişmemiştir. Buna karşılık, fiyatların yükseldiği devreler, altının değerinin, diğer malların değerinden daha hızlı azaldığı devrelerdir.

Bazı devrelerde altının değerinde meydana gelen bu hızlı değişmelerin sebeblerini keşfetmek kolaydır. 1851'den itibaren Avusturalya'da keşfedilen yataklardan dolayı altın artmaya başlamıştır. Altının fiyatındaki bu düşme, bu sırada fiyatlarda meydana gelen hızlı yükselmeyi açıklamaktadır.

1857'den itibaren fiyatlar tekrar düşmeye başlıyor, çünkü altının değeri de durmadan düşmektedir. Ama 1896'da güney Afrika'da altın yatakları keşfedilmiştir. Altının değeri, diğer malların değerinden daha hızlı azaldığından fiyatlar yükselmiştir.

1914 savaşından beri, altının değerindeki değişmeler, çoğu zaman enflasyonla maskelenmiştir.

Çoğu memleketler, uzun bir süre boyunca, paralarını altına tahvil etmeyi durdurmuşlardır. Para işaretlerindeki çoğalma, fiyatlarda, dieğr hareketlerden bağımsız yükselmelere yol açmıştır; çünkü altının fiyatı da bu yükselme sürecine dahildir.

Şüphesiz bu, değer kanunu, fiyat hareketine hakim olmaktan çıkmıştır anlamına gelmez. Ama bunu tahlil etmek 1914 öncesi devrelerindeki kadar kolay değildir.

Artık altın fiyatı, çeşitli memleketlerde önemli değişmelere uğramıştır. Ve bu değişmeler, spekülasyonun sonucudur. Görüldüğü gibi, malların fiyatlarıyla, altının fiyatı arasındaki oranda meydana gelen değişmeleri tastamam yansıtmamaktadır.

Gene de, çeşitli malların fiyatlarındaki değişmeler incelenirse ilginç sonuçlar elde edilebilir.

1913'den 1954'e kadar Fransa'da kömürün fiyatı 286 misli arttığı halde buğdayın fiyatı 129 misli artmıştır.

Bu farklılığı nasıl açıklamalı? Şüphesiz, bunun cevabını değerlerin evriminde bulabiliriz.

Bir ton kömürün çıkarılması için sarfedilen emeğin fiyatı, şüphesiz 1913'den beri pek az düştü. Oysa buğdayın üretim fiyatındaki azalma, tarım metotlarındaki ilerlemeden dolayı, daha da artmıştır.

Marksizme karşı olan bir iktisatçının, Jean Fourastié'nin son zamanlarda bu konuda yaptığı incelemelere işaret etmek gerekir.

Fourastié'nin metodu, «gerçek fiyat» dediği şeyi bulmak için, malların fiyatlarını işçinin saat başına aldığı ücrete atfetmekten ibarettir ([23]).

Bu «gerçek fiyat» tan «emeğin saat başına fiyatı» söz konusuymuş gibi, söz eden Fourastié'nin düşüncesine katılmak imkânsızdır. Çünkü; işçinin ücretindeki değişmeler; bir saatlik emekle yaratılan değerin parayla ifadesindeki değişmeleri tam olarak açıklayamaz;

Bununla beraber, bazı devrelerde «gerçek fiyatlarda» görülen değişmeler, genellikle değerlerdeki değişmelere tekabül edebilir.

Fourastié, mesela, 1910'dan 1928'e kadar, bazı işlenmiş maddelerin (çamaşırlar, elektrik ampülleri, silâhlar ve aletler) «gerçek fiyatlarında» oldukça devamlı bir azalma tesbit etmiştir. Söz konusu devre içinde bu ürünlerin değerlerinde bir azalma olduğu ve bunun ilgili sanayilerde emeğin verimliliğinin artırılmasından ileri geldiği çok muhtemeldir.

Öte yandan, buğdayın «gerçek fiyatı» 1800'de 250 iken, 1950'de 33 olmuş, patatesin «gerçek fiyatı» da aynı devre boyunca 25'den 16'ya düşmüştür.

Her şeyden önce bu evrimi, tarımsal eme-

ğin verimliliğinin arttırılmasıyla açıklamak gerekir.

İncelemelerinin, Marx'ın teorisinin geçerliğini doğruladığını Fourastié açık yürekllilikle kabul etmektedir.

«Anketin verdiği en açık sonuç, değeremek teorisinin doğrulanışıdır» diyor.

Marksizme karşı olduğunu açıkça söyleyen bir iktisatçının vardığı sonuçtur bu.

2

TEKELCİ KAPİTALİZMDE DEĞER KANUNU

Herkesin bildiği gibi, bugünkü kapitalizm, Marx'ın tahlil ettiği kapitalizmden çok farklıdır. Pazarlarda genellikle tekellerin hâkim olduğu emperyalizm devri kapitalizmidir.

Bir tekel, pazarda fiyatı tespit etmek yetkisini elinde bulunduran bir teşebbüstür ya da teşebbüsler topluluğudur. Klâsik kapitalizmde fiyat rekabetle tesbit edildiği ve hiçbir satıcının iradesi büyük bir rol oynamadığı halde, tekelci kapitalizmde pazarda bir satıcının ya da bir grup satıcının iradesi hâkimdir.

Tekellerin tarihî gelişmesini ve büründükleri şekilleri incelemek söz konusu değildir burada. Tekeller çok çeşitli şekillere bürü-

nürler. Bazen, pazara, genellikle, vaktiyle bağımsız olan birçok teşebbüsün (işletmenin) kaynaşmasından meydana gelmiş bir ya da birkaç dev teşebbüs (tröst) hâkimdir, bazen de pazara hâkim olan, teşebbüs grupları ya da topluluklarıdır.

Avrupa kıtasında bu topluluklar «sanayi antatları» şekline bürünmüştür. Bir merkez büro, topluluğun üyesi olan bütün üreticilerin uygulayacakları fiyatları tesbit eder ve müşterilerin siparişlerini üreticiler arasında dağıtır. (25)

Antatların genellikle, kanunla yasaklanmış olduğu Büyük Britanya'da ve Birleşik Devletlerde teşebbüsler «ticarî birlikler, topluluklar» halinde bir araya gelirler, pazara hâkim olurlar ve fiyatları diledikleri gibi (25) tespit ederler (fiyat bir tröst tarafından tespit edilmemişse).

Tekeller son derece çeşitli şekillere büründüklerinden bugünkü kapitalizmde fiyatları tesbit şekilleri de çok değişiktir. Bu şekillerden en çok rastlanılan birkaç tanesini burada belirteceğiz.

Tekel fiyatlarının bazı veçheleri

Önce pazara bir tröstün hâkim olduğu ve küçük ve orta üreticilerin, tröstün aldığı kararlara uymakla yetindikleri durumu ele alalım.

Genellikle tröst, pazar için üretim yapmaya devam eden küçük ve orta teşebbüsle-

rin satış imkânlarını oldukça kesin şekilde bilir. Şu ya da bu fiyat karşılığında alıcılarının talebinin öneminin ne olacağını tayin edebilirse, bu çeşitli fiyatlarla pazara ne miktar mal sürebileceğini de bilebilir.

Anketler ya da alıcılara sorulan sorular vasıtasıyla tröstlerin sık sık «bilimsel piyasa incelemeleri» yapmalarının sebebi budur.

Yöneticiler, karşılarına çıkan çeşitli imkânlara bağlı olarak, yatırım ve üretim programları yaparlar. Genellikle üretimi o şekilde örgütlerler ki, ürünlerin satışı, yatırılan sermayeye karşılık mümkün olduğu kadar yüksek bir gelir getirir.

Mesela, bir tröst, ünitesi 100 franka satılacak 10.000 ünitelik bir üretimle, ünitesini 150 franka satmayı umduğu 5000 ünitelik bir üretim arasında seçme yapar. En önemli üretimi sağlamak için gerekli yatırımlar büyük miktarda ise, ilk durumda elde edilecek kâr oranı, ikinci durumda elde edilecek kâr oranından belki de daha düşük olacaktır. Böyle durumlarda tröst, en düşük üretimi ve en yüksek fiyatı seçmekte tereddüt etmeyecektir. Tröstlerin kurulmasıyla birlikte fiyatlarda hissedilir bir yükselmenin meydana gelmesi bundandır.

Bu alanda birkaç ünlü misal verelim 1866 da Birleşik Devletler'de tasfiyehanelerin %80 ini kontrol eden **Standart Oil**, Haziran Aralık devresinde benzinin galonunu 14,75 sentten, 29,13 sente yükseltmiştir. 1909 da Birleşik Devletlerde kurulan dev **İmperial Window Class** tröstü yüzünden pencere camı

fiyatında bir yılda %70 bir yükselme olmuştu. (27)

Bugün Amerikan tröstlerinin gücü, geçmişe göre, daha çok artmıştır. 1946 da yayınlanan bir anket, birçok sektörde satıcıların tümünün, birkaç tröstün «fiyat öncülüğünü» kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

Petrol şirketleri; kendilerine bağlı perakendecilerden, genellikle, **Standart Oil**'in tespit ettiği fiyatlar üzerinden satmalarını istemiştir. Çelik Sanayiinde fiyatları tespit eden **United States Steel**'dir. Öteki üreticiler, onun «iyi bir klavuz» olduğunu ve onun izinde gitmekten mutluluk duyduklarını söylerler. (28)

Kâr oranlarını arttırmak için üretimi kısıtlayarak fiyatları yükseltmek tröstlerin en çok başvurdukları bir yoldur. Bir başka yol da fiyatları «farklılaştırmak» yani çeşitli alıcılara, farklı fiyatlar ödetmektir. Mesela, bir bölgede alıcılar, diğer bölgelerdeki fiyatlardan daha yüksek fiyatlar ödemeye yatkınsalar, onlara bu yüksek fiyat kabul ettirilecek ve üretim fiyatlarında bir artma olmadığı halde, kâr oranı yükselecektir.

Pazarın bir teşebbüsler grubunun hakîmiyeti altına geçtiği durumu ele alırsak, çok çeşitli bir uygulama ve davranış çıkar karşımıza.

Gerçekte «antant yöneticilerinin» tespit ettiği fiyat, ya bunu örgütledikleri ya da büyük bir malî güce sahip oldukları için, veya başka sebeblerden dolayı gruplaşmada en

önemli rolü oynayanların arzularına geniş ölçüde bağlıdır.

Genellikle yöneticiler fiyatları öylesine tespit ederler ki, en elverişsiz ve üretim fiyatları en yüksek teşebbüsler bile, oldukça önemli kârlar sağlayabilirler. Bir sanayi antantının örgütlenmesinde hâkim olan fikir şudur Her teşebbüs «yaşamalı» dır, yani her teşebbüsün örgütlenmede ve antantın devamında bir çıkarı olmalıdır.

Bu şartlar içinde, antantın tespit ettiği fiyat (en elverişli durumda olan) üreticilerin yüksek kâr oranları elde etmelerini sağlar. Sonuç, bir tröstün hâkim olduğu bir sanayidekinin ayni olacaktır. Gerçekte birkaç üretici, antant aracılığı ile pazara hâkim olur ve yatırdıkları sermayeye karşılık, çok yüksek kârlar elde ederler.

Bu kârlar esas itibariyle, üretimin kısıtlanmasiyle sağlanmıştır. Çünkü antantın başlıca uğraşı, «fiyatlardaki düşüşü» önlemek için, piyasaya sürülen mal miktarını iyice sınırlamaktır.

Bu uğraş özellikle iktisadî buhran devrelerinde ortaya çıkar. Bu bakımdan, antantların «etkisi» büyüktür. Mesela, 1924 den, 1939 a kadar, Birleşik Devletlerde demir cevheri fiyatı üreticiler tarafından üç kere yükseltilmiş ve bu işlem, 1939 dan itibaren ortalığı kasıp kavuran buhrana rağmen, yapılmıştır. (29)

Antantlar tarafından, genellikle, en çok uygulanan metotlar arasında, müşterilerin ödedikleri fiyatların hesaplanması için «te-

mel nokta»nın tespiti ile ilgili metodu gösterebiliriz.

Bu metot, satılan ürünün, müşterinin adresine teslim edildiği, yani üreticinin nakliye masraflarını ödediği ve bunun alıcıya ödettiği durum dahil, bütün durumlarda uygulanabilir.

Malın gerçek sevkiyat yeri neresi olursa olsun, antantlar, nakliye masraflarının hesaptanmasında bir ya da birkaç «temel nokta» tespit ederler; yani «fabrikadan çıkış» fiyatına, itibarî nakliye masraflarına tekabül eden keyfî bir meblağ ilâve ederler.

Bu uygulamanın amacı, antant üyelerinin, nakliye masraflarında indirimler yaparak, ya da Birleşik Devletler'de denildiği gibi, «Navlunu massederek» fiyatlarla ilgili kararlara aykırı hareket etmelerini önlemektir. Ama bu uygulama bugün, birçok şeye daha yaramaktadır.

«Temel nokta»nın tesbiti, özellikle hâkim durumdaki bir üreticinin kârlarını artırma aracı olabilir. Bunun gerçekleşmesi için, «temel nokta»nın, gerçek nakliye ücretinin, söz konusu üreticinin müşterilerinin bir çoğu için, «Temel nokta»ya göre hesaplanmış itibarî ücretten daha az olacak şekilde seçilmesi yeter.

Fransa'da 1953'e kadar alıcının nezdinde teslim demir ürünleri, «parite noktası» diye kabul edilen Thionville esas alınarak yeknesak bir şekilde hesaplanmıştı. Schuman planının uygulanmasından beri, farklı birçok «parite noktaları» kabul edildi.

Tekel fiyatları ile ilgili bu açıklamalar, incelediğimiz fenomenin bütün karmaşıklığını ortaya koymaktan, şüphesiz çok uzaktır. Mali grupların (iş bankalarının, holdinglerin, vs.'nin)kapitalist ülkelerin sınaî üretimine gitgide hâkim olduğunu özellikle hatırlatmak gerekir. Bu malî grupları yöneten işadamları, ancak sınaî ürünlerin fiyatlarını tespit etmek sözkonusu olunca müdahale ederler. Demek ki, malî sermaye sahiplerine büyük kârlar sağlama çabası, bizzat tekelci işletmelerin rantabilitesini gerçekleştirme endişesinin yanısıra önemli bir rol oynar.

Nihayet, bugünkü günde kapitalist ülkelerde Devlet'in, fiyat tespiti sürecini belirli bir ölçüde kontrol ettiğini unutmamak gerekir .Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da devletin politikası, çoğu zaman, hem devlete hâkim olan kapitalist grupların, hem de bu grupların özel çıkarları arasındaki çelişkileri yansıtır. Öte yandan, devletin politikası, bazı anlarda, halk kitlelerinin, kapitalist grupların baskısına göre, tamamen aksi yöndeki baskısını yansıtır. Bu da, fiyat tespiti sürecinin ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir.

MİLLÎ GELİR

İktisatçılar, bir memleketin üretiminin önemini belirlemeye yarıyan metotları ortaya koymak için uzun zamandan beri uğraştılar. Ama birkaç yıl var ki «millî muhasebe» ile ilgili çalışmalar ve kapitalist memleketler hükümetlerinin, rejimin zıtlıklarının doğurduğu sonuçları (işsizlik, ekonomik buhranlar) hafifletmek için yaptıkları teşebbüsler son zamanlarda çok daha yaygınlaşmıştır.

Resmî millî gelir hesaplarının tatmin edici olmayan teorik temellere dayandığı ve gerçekte bir memleketin üretiminin, ancak marksist değer teorisine dayanılarak kesin bir şekilde tanımlanabileceğini bu bölümde göstereceğiz.

Cari millî gelir anlayışı.

Millî muhasebe, yıl içinde satılan nihaî mallar ile hizmetlerin satın alımı için ödenen meblâğları, burada inceleyemeyeceğimiz çeşitli metotlarla, toplar ve bu toplama bürüt millî gelir adını verir.

Nihaî mallar ve hizmetler denilince bir yandan, tüketicilere satılan mallarla hizmetleri; öte yandan, teşebbüslere satılan dayanıklı üretim araçlarını anlamak gerekir. Gerçekte, nihaî mallarla hizmetlerin fiatına, yıl içinde satılan ham maddelerin, yakıtların, yarı - işlenmiş ürünlerin fiyatı eklenirse, aynı şey iki defa toplanmış olur; çünkü bu objelerin fiyatları, işlenmiş ürünlerin üretim fiatlarının bir kısmıdır.

Üretimde kullanılmış olan dayanıklı malların yıpranmasını telâfî etmek için ihtiyat olarak ayrılmış meblâğ, bürüt millî gelirden çıkarılır. Böylece, toplumun emrindeki «üretim faktörleri» sayesinde gerçekleştirilmiş olan millî hasıla ya da «sosyal refahın» yansıması olarak kabul edilen «net millî gelir» elde edilir. Demek ki, millî gelir kavramının kendisi nisbeten basit görünmektedir. Bununla beraber, millî geliri hesaplama metotlarını kesin şekilde belirlemek söz konusu olunca teorisyenler güç durumda kalmaktadırlar. Millî gelire katılması gereken hizmetlerin neler olduğu meselesi, üzerinde en çok tartışılan bir meseledir.

Gerçekte, «hizmet» deyimi çok belirsizdir. Bir berberin ya da bir taksi şoförünün hizmetlerinden söz edildiğinde, bir teşebbüs vasıtasıyla satılmış olan bir faaliyet söz konusudur. Oysa bir hizmetçinin hizmetleri bir teşebbüs vasıtasıyla satılmaz. O halde, berberin ya da taksi şoförünün bu hizmetlerini hizmetçinin gördüğü hizmetlerle kıyaslamak yerinde midir ?

Öte yandan, doktorların, avukatların ve genellikle serbest meslek sahiplerinin müşterilerine gördükleri hizmetlerden söz edilmektedir. Bunları da berberin gördüğü hizmetlerle kıyaslamak gerekir mi?

Birçok tartışmalara yol açan bir mesele de devletin daha doğrusu devlet memurlarının gördükleri hizmetlerdir. Vatandaşlar, devlet memurlarının bu hizmetlerine karşılık para ödemezler. Ama vergi öderler. Bu da bir çeşit ödeme değil midir? Ne olursa olsun, bu hizmetler, tüketicilerin satın aldıkları şu ya da bu mal kadar faydalı değil midir?

Bu soruların yarattığı tartışmaları burada ayrıntıları ile incelemek niyetinde değiliz. Yalnız şuna işaret etmekle yetineceğiz: Pratik bakımdan, millî gelir uzmanları hizmetlerin kapsamını çok geniş tutmaktadırlar. Çünkü, sadece teşebbüsler tarafından satılmış hizmetleri değil, serbest meslek sahiplerinin, hizmetçilerin ve devlet memurlarının hizmetlerini de mallarla kıyaslamaktadırlar (30).

Ama «üretim» kapsamının bu kadar geniş tutulması millî gelir tanımı ile çatışan sonuçlar yaratıyor.

Gerçekte, en aykırı görünen sonuç bir devletin silâhlı kuvvetlerinin durumu gözönünde tutulduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Bu silâhlı kuvvetler tıpkı barışçı işlerde çalıştırılan devlet memurları gibi, aynı şekilde «hizmetler» sağlamaktadırlar.

Bugünkü görüşler kabul edilseydi şöyle söylemek gerekecekti : Silâh altına alınanlar,

bir üretim sektöründen bir başka üretim sektörüne geçtiklerine göre, genel bir seferberlik, pazarda satılan mallar kitlesinde bir azalma da yaratsa, millî üretimi, sonuç olarak da, sosyal refahı azaltmaz. (31)

Genellikle, günümüzdeki millî gelir anlayışına göre, devlet memurlarının sayısı alabildiğine arttırılabilir; çünkü, bunlar da tıpkı madenciler gibi, «üretim» yapmaktadırlar.

Bir memlekette kanun adamlarının ya da hizmetçilerin sayısındaki nispî artışın «sosyal refah»taki gelişmeyi hiçbir şekilde engellemediği, çünkü bütün bu kişilerin aynı zamanda «üretici» olduklarını kabul etmek gerekecektir.

Şüphesiz, şu birkaç uyarma da göstermektedir ki, carî millî gelir hesapları, gerçekte yetersiz bir «üretim» anlayışına bağlıdır.

Kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilmiş değer : Millî gelir.

Hizmetlerin millî gelire katılması meselesi, kapitalist memleketlerdeki millî muhasebenin teorik temellerinin yetersizliğini en iyi şekilde ortaya koyan sorunlardan biridir. Oysa biz, marksist teorinin millî gelirin tam bir tanımını verebildiğini göstermek istiyoruz.

Tahlilin çıkış noktasında, kapitalizmin sosyal bir üretim örgütü olduğunu dikkatle belirtmek gerekir. Fertler ne tek başlarına, ne de sadece, bağlı bulundukları teşebbüsler hesabına çalışırlar. Onlar sermayenin yatırıldığı ve devrettiği bütün bir alanı kaplayan sosyal bir bütün için çalışır.

Millî ekonomi içinde, teşebbüsler arasında karşılıklı bir bağ olduğundan, bunlardan herbirine yatırılan sermaye, gerçekte, ekonominin tümüne yatırılmış toplam sermayenin bir kısmıdır sadece. Millî gelirin ne olduğunun anlaşılması isteniyorsa, bu toplam sermayeden hareket etmek ve bu sermaye yatırım ve harcamasının nasıl olup da millî geliri meydana getirdiğini incelemek gerekir.

Sermayesi sayesinde, kapitalist sınıf, bir yandan üretim araçlarını, öte yandan, işgücünü satın alır; söz gelişi, bir yıl sonunda, yıpranmış üretim araçlarına katılmış olan «eski» emek miktarına ve yıl içinde kullanılan işçilerin harcadıkları «hali hazır» emek miktarına eşit değerde ürünler elde eder.

Kapitalist sınıf, bu üretim değerini, ürünleri satarak gerçekleştirir. Böylece gerçekleştirilen değer, toplumun bir yıllık bürüt geliridir.

Üretici donatımın azalması isteniyorsa, sermayenin bir kısmının, yıl içinde yıpranmış olan üretim araçlarının yerini alması gerekir. Bu gerçekleştirilirse, carî üretime katılmış olan eski emeğe eşit bir değer kitlesi, bu üretimin değerinden çıkarılır. O zaman, kapitalist sınıfın elinde işçilerin yıl içinde sağ-

ladıkları emek miktarına eşit bir değer kitlesi kalır. Bu değer kitlesi, net millî gelirdir.

İşgüçlerinin devam etmesi ve yenilenmesi isteniyorsa, bu değerin bir kısmı, işçi sınıfına tüketim malları şeklinde verilir. Kapitalist sınıf bu tüketimin miktarını boyuna azaltmaya, işçi sınıfı da artırmaya çalışır.

Net gelirin bir başka kısmı da, kapitalist toplumun «ara tabakalarına», serbest meslekten olanlara, devlet memurlarına gider.

Geri kalanı da kapitalist sınıf, ya kendi tüketimi, ya da elindeki sermayeyi arttırmak için kullanır.

Demek ki **millî gelir** bize, **işgücünün bakımını ve yenilenmesini sağlamak, kendi öz ihtiyaçlarını gidermek ve «ara tabakalara» giden kısmı gözönünde tutarak, ek sermaye birikimini gerçekleştirmek için, kapitalist sınıfın elinde bulundurduğu sosyal sermaye olarak görünmektedir.**

«Sosyal refahın» bu fonun büyüklüğü ile ölçüldüğü söylenemez. Gerçekte, kapitalist sınıf yaratılan değerlerin en büyük kısmını kendisine ayırmaya çalıştığından, millî gelirdeki artış halkın hayat seviyesinde zorunlu olarak bir düzelmeye yol açmaz.

Millî geliri kapitalistlerin gerçekleştirmesi ve dağıtılmadan önce bu sınıfın elinde bulunması olgusu, kapitalist rejimde millî gelirin temel niteliklerinden biridir.

Marksist olmayan ve millî gelirin, kapitalist rejimin özel şeklinden bağımsız bir tanımını yapmaya çalışan; bu yüzden de, çö-

zülmez çelişkiler içine düşen teorisyenlerin görmeyi istemedikleri bir şeydir bu.

Bir devlet memuru da bir madenci kadar faydalıdır hattâ daha da faydalı olabilir, diyorlar. O halde, millî gelir içinde devlet memurunun «ürettiği» şeyi de hesaplamak gerekir. Bu türlü düşünmek, amacı topluma yararlı olmak değil, sadece kapitalistlerin zenginleşmesi için değerler yaratmak olan bir sınıfın kapitalist toplumda üretimi yönettiğini unutmaktır.

Millî gelir, kapitalist sınıfın gerçekleştirdiği net değerdir dediğimiz zaman, bu sınıfın özel görüş açısından hareket ediyoruz. Ama şunu iyice belirtmek gerekir ki, şekli, sözkonusu sınıfa özgü amaçla iyice belirlenmiş olan kapitalist ekonomiyi tahlil etmek için gereklidir bu.

Kapitalist ekonomiyi tahlil etmek, değerlerin ve artıdeğerin yaratılışını ve tedavülünü zorunlu olarak incelemektir.

Demek ki millî geliri hesaplarken, pazarda satılmadıkları için bir değeri olmayan hizmetler, bir değeri olan objelerle kıyaslanırsa, **değerleri ve artı-değeri yaratan kapitalist sistemin tahliline oranla,** anlamsız bir sonuç elde edilir. Bundan dolayıdır ki, yukarda belirttiğimiz çelişmeye düsmek kaçınılmaz bir şeydir. Oysa marksist millî gelir kavramından (görüşünden) hareket edilirse, bu gelirin hesaplanmasında temel olan ilkeleri belirlemek nisbeten kolaydır.

Üretici emek ve üretici olmayan emek.

Eğer millî gelir, kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilen sosyal değer fonu olduğuna göre, kapitalist toplumda, ancak bu fonun yaratılmasına katkıda bulunan işçileri üretici olarak kabul etmek gerekir. Diğerleri ise üretici olarak kabul edilmemelidir.

Her şeyden önce, üretici işçiler, pazarda satılan maddî objeleri üreten ve nakleden kimselerdir. Ama, üretici emek, maddî üretim alanıyla sınırlanmıştır demek değildir bu. Gerçekte, değeri tartışma kabul etmeyen hizmetleri satan kapitalist teşebbüsler de vardır. Bu hizmetlerin değeri millî gelire girer ve böyle teşebbüslerde çalışan işçiler üretici işçilerdir.

Bir berber kalfası değer yaratır, çünkü hizmetleri patronu tarafından satılmıştır. Berber kalfası, işgününün bir kısmında, işgücünün devamı için tükettiği değere eşit bir değer, diğer kısmında da artı - değer yaratır. Tıpkı bir madenci gibi, o da bir sosyal tüketim ve birikim fonunun oluşmasına katkıda bulunur.

Görüldüğü gibi, pazarda satılan hizmetlerin değerini, maddî değildirler bahanesiyle, millî gelire katmayı reddetmek yanlıştır. Değerin kendisinde maddî hiçbir şey yoktur, o halde maddî olmayan bir hizmetin gerçekten bir değeri olabilir.

Ama bütün hizmet kategorilerinin millî gelire dahil edilmesi gerektiği anlamına gel-

mez bu. Aksine, değer yaratmayan bütün faaliyetleri üretici olarak kabul etmemek gerekir. Bu bakımdan, çözümlenecek en önemli iki durum, hizmetçilerle devlet memurlarının durumudur.

O da kısmen berber kalfasının gördüğü hizmetlerle aynı mahiyette olabilen hizmetler sağlar (hizmetçi, efendisinin saçlarını kesebilir ya da onu traş edebilir). Ama hizmetçinin gördüğü hizmetler, **kapitalist üretim alanının dışında** kalır. Bu da onun üretici işçi olarak kabul edilmemesine yeter.

Gerçekte hizmetçinin hizmetleri, pazarda satılmaz, doğrudan doğruya efendisi tarafından tüketilir. Demek ki burada hiçbir değer, hiçbir artı değer bulunamaz. Şüphesiz, hizmetçi, kendisini çalıştıranın sağladığı özel tatminin artmasına katkıda bulunabilir. Ne var ki, millî gelir dediğimiz şeye yani sosyal tüketim ve birikim fonunun oluşmasına hiçbir şekilde katkıda bulunamaz.

Üretici işçilerle (emekçilerle) üretici olmayan işçiler arasındaki ayrım, basit bir şeklî ayrım değil, büyük bir kapsamı olan ayrımdır.

Bir kapitalist memleketin burjuvazisi, çok sayıda hizmetçi kullanıyorsa, şüphesiz çok konforlu bir hayat yaşıyor demektir ama birikim ve zenginleşme imkânlarını da azaltıyordur; çünkü, hizmetçiler artı - değer yaratmazlar. Aksine, hizmetler satan teşebbüslerde çalıştırılan işçiler (mesela berber salonları) tıpkı maddî objeleri üreten işçilerin

yarattıkları artı değer gibi, birikebilen bir artı - değer yaratırlar.

İncelediğimiz meselede beliren şey, işçinin gördüğü **hizmetin mahiyeti** değil, onun işgücünün kullanılma (istihdam) tarzıdır. Şuna da işaret etmek gerekir ki, üretici emek ayrımının, ancak kapitalist toplum bir bütün olarak ele alındığı takdirde bir anlamı vardır.

Bir kapitalist, bir hizmetçi tutmak için, tüketim mallarının satınalımını azaltınca, (onun kendi görüşüne göre) sadece tüketiminin şekli değişmiştir. Ama kapitalist sınıfın tümü bakımından (sosyal üretim örgütü olan kapitalizmi tahlil ederken bu görüş açısından hareket etmek gerekir) gözönünde tutulacak olursa, üretici bir emekçinin hizmetçi haline gelişi gerçek bir kayba yol açar. Kapitalist sınıfın servetinin ve gücünün temeli olan millî gelirde bir azalma olur.

Hizmetçiler hakkında söylediklerimiz, devlet memurlarına da uygulanır. Çünkü bunların hizmetleri pazarda satılmaz. Demek ki burjuvazi, kendi görüş noktasından, devlet memurları sayısında bir artıştan korkmakta gerçekten haklıdır.

Gerçi kamu hizmetleri, üretimin düzgün bir şekilde yürümesi için gereklidir ama, fabrika ya da tarım işçilerinin kamu hizmetlerine aktarılması, burjuvazinin sömürebileceği işçi sayısında bir azalma yaratır. Kapitalizmi tahlil ederken, bu olgunun ortaya konması gereklidir. Bundan dolayıdır ki, üretici emekle, üretici olmayan emek arasında bir ayrım

gözetmeyen millî gelir anlayışını kabul etmek imkânsızdır.

Zanaatkârlarla bağımsız köylüler, serbest meslekten olanlar, ticarî işlerde çalışanlar.

Yukardaki tartışmada, şimdi gözden geçireceğimiz bazı özel durumları bir yana bırakmıştık.

İlkin, zanaatkârlarla, tarlalarını kendileri işleyen köylülerin durumunu ele alalım. Bunlar emekçidirler, ama kapitalistler tarafından doğrudan doğruya sömürülmezler. Çünkü kapitalistlerin teşebbüslerinde çalışmazlar. Demek ki ilk bakışta, onları ücretli emekçiler arasında saymakta tereddüt edilir. Bununla beraber, iyice düşünülürse, bunların üretici olmadıklarını kabul etmenin imkânsız olduğu görülür; gerçekte, onların yarattıkları ürünler, kapitalist teşebbüslerin ürünleriyle pazarda çoğu zaman karışır. Bu ürünlerin de, tıpkı bu teşebbüslerin ürünleri gibi, aynı şartlar içinde gerçekleşmiş bir değerleri vardır.

Bu konuda çözüm yolunu marks göstermiştir : Kapitalist üretimin tümü içinde zanaatkârların ve bağımsız köylülerin yaptıkları üretim, bazı bakımlardan kapitalist bir karaktere bürünür. Özellikle şunu gözönünde tutmak gerekir : Zanaatkârın sattığı mal,

değerince satılmışsa eğer, zanaatkârın yararlandığı bir artı - değer ihtiva eder (meğer ki, sık sık olduğu gibi, bu artı - değer, aracıların eline geçmeye). Bu şartlar içinde, zanaatkârla, bağımsız köylüyü üretici işçi olarak kabul etmekte hiçbir güçlük yoktur. Şüphesiz şunu da belirtmek gerekir ki, hizmetler yaratan zanatakârlar da, maddî objeler yaratan zanaatkârlar kadar üreticidirler. Zanaatkâr berber, bir berber salonunda çalışan berber kalfası kadar üreticidir.

Serbest meslek sahiplerinin üretici işçi olarak kabul edilmemesi gerekir. Bunun sebebi basittir; Yapılan işin, ekonominin bütünü içinde sağlanan ve kapitalist sınıf tarafından değer olarak gerçekleştirilen soyut emek (basit ya da karmaşık) kütlesiyle karışması için, fertlerin yaptıkları işin yeteri kadar standardize olması gerekir ve değer ancak bu durumda ortaya çıkabilir. Oysa serbest meslek sahiplerinin yaptıkları işlerin, genellikle, oldukça belirli bir «kişisel» karakteri vardır. Bu durumda, en iyi hal çaresi, serbest meslek sahiplerinin tümünü üretici olmayan emekçiler diye kabul etmektir.

Geriye, malların satışını sağlamak ya da hesabını tutmak için çalışanların durumu kalmaktadır. Burada özel bir mesele ortaya çıkmaktadır. Çünkü kapitalist teşebbüslerde çalışan emekçiler söz konusudur. Ama bunların değer yarattıklarını söylemek imkânsızdır.

Bir satıcının bir müşteriyi ikna için harcadığı vakit, satılan mala değer eklemez. Gerçi, değerin hiçbir şekilde ürünlerin fayda-

sıyla karışmadığı doğrudur ama şurası da bir gerçektir ki, bir emek ancak önce bir kullanış değeri, bir «fayda» yarattığı takdirde mübadele değeri yaratır. Kullanış değeri, mübadele değerinin dayanak noktasıdır. Çünkü, ancak faydalı şeyler (maddî ürünler ya da hizmetler) mübadele edilir. Oysa, satıcının sattığı objenin faydasında hiçbir şey değiştirmediği besbellidir. Demek ki bu, objeye hiçbir şey katamaz.

Defter tutanların, para işleriyle uğraşanların (muhasebeciler, banka memurları,) durumu da aynıdır. Gerçekte hiçbir muhasebe işi, tutarları, kâğıtlarda, defterlerde para olarak yazılı değerlere hiçbir şey eklemez.

Demek ki, bugünkü kapitalizmde sayıları kabarık olan bütün bu memurlar, üretici olmayan emekçilerdir. Kapitalist sınıf için artı - değer yaratmazlar; buna karşılık, bunların ücretleri, üretici emekçilerin yarattıkları artı - değerden karşılanır.

Esas gelirler ve türev gelirler : «tekrar - dağılım» meselesi.

Demek ki, marksist millî gelir tanımı, üretici emek alanını kesinlikle sınırlandırmayı sağlamaktadır. (32) Bu teorinin, son zamanlarda birçok tartışmalara yol açan esas gelirlerle türev gelirler arasındaki ayırımın sağlam bir temele dayanmasını da sağladığını sanıyoruz. Özellikle, Devletin gerçekleştirdiği gelirlerin «tekrar - dağılımı»nın neden

ibaret olduğu meselesi üzerinde birçok tartışmalar yapılmaktadır.

Bize öyle geliyor ki böyle meseleler marksist gelir tanımından hareket edilirse, kolayca halledilebilir.

Gerçekte, esas bir gelir, pazarda gerçekleşen değer üzerinden doğrudan doğruya alınan bir payla sağlanan gelirdir. Buna karşılık, bir başka gelir üzerinden alınan pay sayesinde sağlanan gelir, bir türev gelir (transfer geliri) olarak kabul edilmelidir.

Ürünlerin değeri bildiğimiz gibi, ilkin, iki kısma ayrılır: İşçilere ödenen değer ve artı değer. Demek ki ücretler esas gelirin bir ilk şeklidir.

Artı - değer de bazı farklı kısımlara ayrılır. Artı değer, teşebbüslerin, faiz, kira ve dolaylı vergiler ödemelerine yarar. Bu ödemeler yapılınca, teşebbüslerin kasasında «net kârlar» kalır. Bu kârların bir kısmı, teşebbüslerin sermayesini arttırmak için kullanılabilir. Diğer kısmı, teşebbüs sahibi kapitalistlerin gelirini meydana getirir. Bu gelir, hisse senetli şirketlerde temettü şeklinde dağılır.

Artı - değerin bu tekrar - dağılımı, esas gelirlerden bazılarını meydana getirir. Faizler, kiralar, devletin dolaylı vergilerden sağladığı gelir, üretim araçları sahibi kapitalistlerin gelirleri bunlardandır.

Şimdiye kadar saydıklarımızın dışında başka esas gelir yoktur. O halde öteki gelirler türev gelirlerdir. Bir hizmetçinin aylığı da, bir avukatın ücreti de başka gelirler üzerinden alınan bir kısımla karşılanmıştır. Ya-

ni efendinin geliriyle, ya da avukata başvuran müşterinin geliriyle...

Devlet memuruna da, devlet gelirinden alınan bir kısım ödenmektedir.

Eğer bu basit ilkelerden hareket edilirse, özellikle, devletin gelirlerinin tekrar - dağılımı konusunda yapılan tartışmalar kolayca halledilir.

Devletin vergileri olmasaydı ve bundan dolayı da devlet, gelirleri dağıtmasaydı özel kişilerin gelirleri ne olurdu? Devletin varlığı, özel kişilerin gelirlerini nasıl değiştirmektedir? İşte tekrar - dağılım meselesi bunları incelemekten ibarettir.

Bazı yazarlar, bu incelemeyi kesin bir şekilde yapmak güçtür, çünkü, devletin faaliyetlerinden bazılarının üretici bir karakteri vardır, bundan ötürü de bu faaliyetlere bağlı gelirler esas gelirlerdir, öyle ki devlet bir kenara bırakılacak olursa, esas gelirler de değiştirilir, diyorlar.

Gerçekte, bu güçlük marksist olmayan teorinin üretici emeği yanlış bir şekilde tanımlamasından ileri gelmektedir. Üretici emek, değer yaratan (fayda yaratan değil) emektir tanımı kabul edilince, bu güçlük ortadan kalkar.

Gerçi devlet, kapitalist üretim sisteminin ve pazarların işleyişinin tartışma kabul etmeyen bir şartıdır ama, **değerlerin kaynağı** değildir. Onun varlığı, pazarda gerçekleşen değerler kütlesini hiçbir şekilde arttırmaz. (33)

Demek ki, devletin vergi almadığı bir de-

vir pekâla düşünülebilir. O devirde sadece özel kişilerin gelirleriyle, bu gelirlerin türevlerinden ibaret gelirlerin dağılımı yapılıyordu (bu çeşitli gelirler, dolaysız vergilerle arttığı için). Öte yandan, artı değerin dolaylı vergilere tekabül eden kısmı elde kalıyordu.

Tekrar dağılımın tahlili, devletin gerek gelirlerden, gerekse doğrudan doğruya artı değerden bir meblağ aldığını ve yeni gelirler (devlet memurlarının gelirleri) sağlamak için bunları kullandığını gösterecektir. Ama Devletin varlığının, mevcut değerler kitlesini değiştirdiği hiçbir şekilde kabul edilemez.

4

ÇAĞDAŞ ELEŞTİRİ KARŞISINDA MARKSİST DEĞER TEORİSİ

Kapital'in yayınlanmasından bu yana, iktisatçıların büyük bir kısmı, marksist değer teorisini çürütmeye yeltendiler. Bütün bu yeltenmeleri burada gözden geçirecek değiliz. Biz, sadece Marx'a yöneltilen bu yeni eleştirmeleri ele alıyoruz.

Bu son zamanlarda, marksist tahlilin, özellikle değerle ilgili tahlilin, bilimsel bir tahlil olmadığı çeşitli çevrelerce ileri sürülmektedir. Söyledikleri iki sebebe dayanmaktadır. Birincisi, Marx, soyut kavramları, mesela, değer kavramını tahlil ettiğinden, herkesin görebileceği somut olayları inceliyeceği yerde, olumlu (müspet) bilim alanını bırakıp felsefeye kaçıyor. Öte yandan, tahlilleri kurallardan öteye gitmiyor; bu da onu bir bilim adamından çok bir ahlâkçı yapmaktadır, diyorlar.

Fransa'da bu eleştirmeleri, tanrıbilimciler ya da katolik iktisatçılar yaptılar. Bunları üç cizvit papazının yani P. Bigo'nun **«Marksizm ve Hümanizma»** P. Chambre'ın **«Sovyet Rusya'da Marksizm»**, P. Calvez'in **«K. Marx'ın Düşüncesi»** adlı eserlerinde görmekteyiz.

H. Bartoli'nin **«Marx'ın Ekonomik ve Sosyal Doktrini»** J. Marchal'ın **«Marksizm Üstüne İki İnceleme»**, A. Piettre'in **«Marx ve Marksizm»** adlı eserlerinde de bu eleştirmeler yapılmaktadır.

Bu çeşitli yazarların niyetleri açıktır: Marx'ın tanrıtanımaz oluşu, onun çalışmalarının (eserlerinin) tümünü hükümsüz (geçersiz) kılmıştır. Bu tezi savunurken de, özellikle **Kapital**'in bilimsel olmadığını, materyalist ve tanrıtanımaz bir görüşü işlediğini ispat etmek istiyorlar.

Bütün bu kanıtların bizce niçin değerli olmadıklarını göstermek istiyoruz.

I — MARKSİST TAHLİLİN OBJEKTİFLİĞİ

Değer ve sömürme teorileri ahlâk teorileri değildir.

Sözünü ettiğimiz yazarlar, haklı olarak, Marx'ın sistemindeki birlik, özellikle, sermayenin işgücünü sömürmesi teorisi ile emek - değer teorisi arasındaki bağıntı üzerinde ısrarla duruyorlar. Sömürme teorisi onlara, kapitalistleri ahlâki bakımdan mahkûm eden bir teori olarak göründüğü için, marksist değer teorisinin ilim alanına değil, ahlâk alanına girdiğini söylemekte tereddüt etmiyorlar.

Mr. Robinson şöyle demektedir :

«Kâr'ı, (ödenmemiş bir emek) olarak gösteren Marx'ın metodu... Kapitalist süreç tablosunu, okurların kafasında bir yağmacılık sistemi olarak canlandırmaktan ibarettir.

Marx'ın kanıtlarında tek bir temel noktanın bile emek değer teorisine bağlı olmadığını bu sayfalarda göstermek istiyoruz.» (34)

J. Marchal, emeğin yarattığı toplam değer, Marx'a göre, işçilere verilmelidir derken «emeğin yarattığı toplam değere sahip olma hakkı» teorisini Marx'ın şiddetle eleştirmiş olduğunu unutuyor.

Alman İşçi Partisi Programı Üzerine Yorumlar'ında Marx, Lassalle'in tezlerini şiddetle eleştirmekte ve sosyalist bir ekonomide, yaratılan değerin bir kısmının, toplumun genel hizmetlerinin görülmesi ve üretim araçlarının geliştirilmesini sağlamak için, ayrılmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

Önemli olan, Marx'ın amacının ne olduğunu bilmek değil, **ekonomik ve sosyal realiteyi** tahlil ettiği zaman, rasyonel bir yol izleyip izlemediğini, ya da duygularını akıl yoluyla dile getirip getirmediğini belirtmektir.

II — POZİTİVİZM VE DİYALEKTİK MATERYALİZM

Marksist teori ve Walrasçı «pozitif» ekonomi politik.

Marx'ın değer teorisinin, bilimle ilgisi olmadığı hatta «ekonomi dışı ve metafizik bir kapsamı» bulunduğu ileri sürülüyor.

Mr. Robinson'a göre, Marx, büyük bir önemi olan meseleleri ortaya atıyor ama ne yazık ki, metodunun olumsuz karakteri, bu meseleleri çözmesini engelliyor.

Örnekleri çoğalttıkça, marksizme karşı olan bütün bu yazarların, Marx'ın somut olgular alanında kalmadığını ve dokunulması, ölçülmesi pratik bakımdan imkânsız olan «değer, artı değer» gibi «esrarlı» kavramları icad ettiği noktasında birleştiklerini göreceğiz.

Özellikle, fiyatların açıklanması sorununu ele alalım : Gerçekte marksist tahlil ile gayrı marksist bütün ekonomi politik kitaplarındaki tahlil arasında çok açık bir çelişme vardır.

Gayrı marksist tahlil, hâlâ Walras'ın genel denge teorisinden ilham almaktadır. Bugün bütün kapitalist memleketlerde en yaygın ekonomi politik el kitabı Amerikalı Paul Samuelson'un **«İktisat»** kitabıdır. Samuelson, fiatlar sorunu ile ilgili her şeyde Walras'ı çok yakından izlemektedir.

Walras'ın sisteminin niçin kabul edilemiyeceğini daha önce söylemiştik. Ama Walras'ın **pozitivist** metodu ile Marx'ın diyalektik materyalizm üzerine kurulmuş metodu arasındaki çatışmayı ortaya koymak şimdi faydalı olabilir.

Bir objenin fiyatı, iki şey arasındaki, mesela, bir miktar buğdayla, bir miktar para arasındaki orandır. Daha genel bir şekilde denilebilir ki fiyatlar sistemi, pazarda mübadele edilen bütün objeler arasındaki eşdeğerlik oranlarını ortaya kor. Eğer bir kental buğday, bir kental patatesten iki misli pahalı satılıyorsa, buğdayla, patates arasında 2/1 oranı kurulur.

Walrasçı tahlilin çıkış noktası, bu oranların «beşeri» olgunlar değil, «doğal» olgular olduğudur. Ve bunları «tabiat bilimlerinde» denenmiş metotlar yardımıyla açıklamak gerekmektedir.

Bugün Marx'a karşı, Walras'ı destekleyenlere bile bu tez garip gelmekte ve öğrettikleri doktrinlerin temellerinin ne olduğunu görememektedirler.

Saf Ekonomi Politiğin İlkeleri adlı eserinde Walras iki olgu kategorisini kıyaslamaktadır. Ona göre, kör kuvvetlerin oyunca-

ğı olan tabii olgular ve öte yandan «kaynağını insan iradesinden alan» **beşeri** olgular. Bu ayrımı yaptıktan sonra Walras, değeri (ona göre, değer fiyatla karışmaktadır) **tabii** olgular kategorisine sokmaktadır

«Mübadele değeri olgusu, başlangıcı, görünüşü ve varoluş tarzı bakımından, tabii bir olgu karakterine bürünmektedir» diyor.

Bu kesin karardan sonra, ekonomi politiği tabiat bilimleri metotlarıyla açıklamak imkânını bulduğunu sanıyor

«Ekonomi politik ya da mübadele değeri ve değer teorisi, yani bizzat sosyal servet, mekanik gibi, hidrolik gibi fiziko matematik bir bilimse, matematiğin metodunu ve dilini kullanmaktan korkmamalıdır.»

Kısacası, Walras'a göre, insanlar, fiyatların oluşumu süresine, iradesiz, bilinçsiz, hürriyetsiz maddi kuvvetler gibi müdahale etmelidirler.

Walras diyor ki Her «ekonomik özne» bir tercihler sistemi ile pazara gider, pazarda kendisine sorulan bu maldan ne kadar istiyorsunuz ya da bu mala ne fiyat biçiyorsunuz sorusuna otomatik olarak cevap verir. Sonra da bu cevaplara göre, fiyatlarda otomatik olarak bir ayrım yapılır. Böylece pazar fiyatı otomatik olarak tespit edilir. Ekonominin tümü de «fiyatlar mekanizması»ndan başka bir şey değildir.

Görüldüğü gibi, marksizme karşı ileri sürülen teori, ekonomik tahlilde insanlar arasındaki münasebetlerin incelenmesini sistemli bir şekilde bir kenara bırakmaktadır. Mar-

jinalist teoriye göre, pazarda bilinçli, iradeli insanlara değil, tercihler tablosuna, robot yaratıklara rastlanmaktadır. Bu fiyat teorisi, sosyal olguların «eşya» gibi incelenmesini ve sosyal gerçek içinde beşeri olan her şeyin bir kenara bırakılmasını önermektedir.

Walras, özel tipte bir pazarı, borsayı ele alıyor. Fertlerin davranışında, borsalardaki insanlara özgü bazı tepkimeleri soyutluyor ve buna dayanarak, tüm ekonominin işleyişini, fertlerin tepkilerini mekanik tepkimelerle karşılaştırarak, açıklamaya kalkışıyor.

Marx'ın metodu bambaşka. Marksist terinin amacı, kişisel olmayan bu münasebetleri yani malların fiyatlarını incelemektir. Ama bunların, beşerî olgular dünyasıyla ilgili olduğunu inkâr etmiyor. Tersine, nesneler arasındaki bu münasebetlerin altında temel sosyal münasebetler bulunmaktadır. Onun amacı, **gerçek sosyal münasebetlerin, nesneler arasındaki münasebetler** haline gelişini incelemektir.

Marksist teori, kapitalistlerin, emekçileri çalıştırdığını, söyler. Emekçilerin birbirleriyle mübadele edilebildiklerini gözönünde tutan kapitalistler, somut emeği soyut emek haline getirirler. Bütün objeler bir miktar soyut emek ihtiva ettikleri içindir ki bunlar arasında eşdeğerlik münasebetleri kurulabilir.

Objelerin değeri üzerine kurulmuş bu münasebetler «tabii» değildirler. Objelerin, şekli, rengi, ağırlığı ile bir ilgileri yoktur. Hiçbir insan iradesine bağlı olmayan ama ta-

mamen beşeri olan bir sosyal süreçten meydana gelirler.

Değerin ne olduğu, nasıl doğduğu anlaşılırsa, mübadele meselesi halledilmiş sayılır. Bununla beraber, değerle fiyat arasında aşılması gereken bir geçit vardır. Çünkü, hepsinin de belirli değerleri olduğu için, mallar bazı fiyatlara ya da bazı münasebetlere göre mübadele edilirler. Ama, değerle, değerin dış görünüşü arasında basit bir münasebet bulunduğunu sanmamak gerektir. Kapitalist ekonomide fiyat sistemini değerler sistemine bağlamak için karmaşık bir tahlil yapmak şarttır. Beşeri realité basit değildir ve onu olduğu gibi ele almak gerekir.

Görünüşler altında olayların gerçek mahiyetini, diyalektik mantığı kullanarak araştırmaktan ibaret olan bu görüşü Marx, Hegel'den almıştır. Ve marksist değer teorisi, diyalektiğin dikkate değer bir örneğidir.

Bir yanda fiyatlar, nesneler arasındaki münasebetler, öte yanda, insanlar arasında sosyal münasebetler var. Bu iki zıt uç arasındaki birliği, birbirlerini nasıl meydana getirdiklerini göstermek söz konusudur. İlk sıçrama, somut emeklerin soyut emeğe dönüşmesi, ikincisi de değerin fiyata dönüşmesidir.

NOT : Bu eserin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri, okurları teknik ayrıntılara boğmamak için yer yer kısmen çevrilmiştir.

notlar

(1) MARX, **Kapital,** Kitap 1, s. 56.

(2) MARX, **Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Giriş,** Orhan Suda çevirisi, ÖNCÜ Yayınları.

(3) MARX, **Kapital,** Kitap 1, s. 56.

(4) **Kapital,** Kitap 2, s. 172.

(5) LENİN, **Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması,** s. 56. Editions Sociales.

(6) MARX'a göre, hizmet kelimesi «Emeğin (emek gücünün) diğer herhangi bir mal gibi ortaya koyduğu özel kullanış değerini işaret etmek için kullanılan bir deyimden başka bir şey değildir. Bununla beraber, bu hizmeti bir nesne şeklinde değil de, bir faaliyet şeklinde sağlıyan emeğin kullanış değerini işaret etmek için ileri sürülmüş özel bir deyimdir bu» (**Artı - değer Nazariyeleri, s. 188 - 189**).

(7) Serbest meslek sahiplerinin hizmetlerinin, bu hizmetlerin «şahsî» karakterinden dolayı, mallarla bir tutulamayacağını ilerde göreceğiz.

(8) Fiyatlarla ilgili genel denge teorisi, sadece Walras'da değil, aynı zamanda onun devrindeki bütün iktisatçılarda görülen bir eğilimi, değer kavramını «marjinal fayda» kavramına bağlamak eğilimini de taşımaktadır. «Marjinalistler» deyimi buradan gelmektedir.

Marjinalizmin kurulu düzeni en iyi şekilde savunmak için çoğu zaman açıkca girişilmiş bir teşebbüs olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. İşte Jevons'un yazdıkları :

«Sayıları gittikçe artan ve örgütlenme güçlerini geliştiren işçi sınıfımız, bilgisizlik yüzünden, siyasi ve ekonomik hürriyetimizin gerçek gelişmesini durdurmaya sevkedilebilirler. O halde, emeğin hiçbir şekilde değerin sebebi olmadığını ortaya koyan bir teori geliştirmeliyiz» (**Sosyal Ekonomi Teorisi**, 4. baskı, s. 164 - 165.)

Öte yandan, Wieser de şöyle diyor :

«Bir iktisat teorisine hiçbir zaman şimdiki kadar derin ve şiddetli bir ihtiyaç duyulmamıştır. Kapitalistlerle proletarya arasındaki kesin ayrım, teorinin yardımı olmaksızın asla başarıyla gerçekleşemeyecektir... Klâsik sosyalist teorinin halledemediği zıtlıklar, marjinal fayda teorisi ile önlendi» (**Sosyal İktisat**, İngilizce çevirisi, New York, s. XVIII - XX).

(9) Walras'a göre, «faiz teorisini baştan başa bulandıran bir hata, kapitalistle müteşebbisin rollerinin birbirine karıştırılmasıdır. **Gerçekte, kapitalist olmaksızın müteşebbis olmak güçtür bahanesiyle**, iktisatçılar bu iki fonksiyonu birbirinden ayırdetmiyorlar» (Eléments d'Economie Politique, 1952, s. 241). Bu metinden altını çizerek verdiğimiz birkaç satır bile her türlü yorumu gereksiz bırakacak kadar açık bir itiraftır.

(10) Bugün kapitalistin, işçiye bir prim yani bir ek ücret vererek çalışmasını **kendi isteğiyle** arttırmasını istemesi bu söylediğimize aykırı değildir. **Gerçekte, parça başına ya da primli ücretler** mevcut olunca, işverenler ödedikleri ücret karşılığında daima artan miktarda işgücü sağlamak amacıyla çalışma normalarını azar azar yükseltirler.

(11) **Kapital**, cilt 1, s. 59.

(12) **Kapital**, cilt 1, s. 173 - 174.

(13) **Kapital**, s. 174.

(14) **Kapital**, cilt 1, s. 59 - 60.

(15) **Kapital**, cilt 1, s. 59 - 60.

(16) **Aynı eser**, s. 197, not 1.

(17) **Kapital**, cilt 1, s. 54 - 55.

(18) W. J. Ashley, **İngilterenin Ekonomik Doktrinler Tarihi**, Cilt 1, s. 55.

(18a) Daha ilerde göreceğimiz gibi, pazar değeri sorunu konusunda Marx, üretimin tipik şartlarının belirlenmesi sorununu tahlil eder. Ama şu noktayı iyice belirtir: «Pazar değeri ile ilgili olarak söylenen şey, pazar değerinin yerini tutuyorsa eğer, üretim fiyatına da uygulanır» (**Capital**, Kitap III, Cilt VI, Bölüm X).

(19) Bu söylenenlerden, üretimin plânlı bir şekilde yapıldığı bir ekonomik rejimde, değer kanununun zorunlu olarak ortadan kalkacağı sonucunu çıkarmamak gerekir. Gerçekte bugün, Sovyet Rusya'da değer kanunu plânlamanın temellerinden biridir.

(20) **Capital**, Kitap III, T. VI, s. 100.

(21) Kapitalist rejimde fiyatla değer arasındaki ilişkinin mahiyeti öğrenilmek istenince ortaya çıkan sorunların tümünü burada gözden geçiremeyiz. Özellikle, bütün bir rant nazariyesini geliştirmeyi gerektirir bu. Gerçekte bu rantın varlığından dolayı, toprak ürünlerinin normal fiyatı, genellikle bu ürünlerin üretim fiyatlarından bir farklılık gösterir (yukarıda belirtilen anlamda). Ama rant, tüm değerin bir kısmından başka bir şey değildir; öyle ki burada karşımıza çıkan şey basit bir artı-değer transferidir. Değer kanununun ortadan kalkacağı anlamına gelmez bu.

(22) Burada incelediğimiz husus, marksist değer teorisinin diyalektik karakterini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bize önemli görünmesi özellikle bundandır. Ne var ki, **Capital**'in özetlediğimiz kısmını doğru yorumlamak için yazarın (Marx'ın) uzun bir devre boyunca, arzın talepten az (ya da yüksek) olduğu bir pazarın durumunu gözönünde tuttuğunu varsaymak şüphesiz gereklidir.

(23) Bak. **Satış fiyatı ve Maliyet fiyatı.** Teknik ilerleme devresinde fiyatların evrimi üzerine araştırmalar.

(24) Belli bir anda bir objenin bir saatlik ve 10 yıl sonra da yarım saatlik emekle üretildiğini varsayalım. İlk devrede bir saatlik emeğe ödenen ücret 100 frank, ve ürünün fiyatı da 200 franktır. Bu demektir ki, kapitalist bu üründen 100 frank kâr sağlamıştır. 10 yıl sonra, yarım saatlik emek için 200 frank (frankın değeri değişmiştir) ödenmiştir. Eğer kâr, ödenen ücrete oranla aynı ise, ürünün fiyatı 400 franktır.

Fourastié'ye göre, her iki devrede de ürünün «gerçek fiyatı»nın ne olduğunu araştıralım. İlk devrede bu gerçek fiyat 200 bölü 100'e ya da 2 ye eşittir. 10 yıl sonra, bu gerçek fiyat 400 bölü 400 e ya da 1 e eşit olacaktır. (çünkü, saat başına ücret şimdi 400 franka eşittir.)

Gerçek fiyatın değeri yarıya inmiştir. Kâr, ödenen ücrete oranla değişmediği takdirde durum böyle olmayacaktır.

(25) Fransa'da antantların halen nasıl çalıştıkları 23 - 24 mart 1950 tarihli **Le Monde**'da Camille Ankert tarafından yapılmış ve «Ekonomik bir antant nasıl çalışır» başlıklı bir ankette açıkca anlatılmıştır.

(26) Anglo-saxon ülkelerinde tekeller konusunu inceleyen birçok eser yayımlanmıştır. Bunlardan biri de LYNCH'in **The concertration of economic power** (ekonomik gücün temerküzü) adlı eseridir.

(27) Bakınız; NOURSE and DRURY, **Industrial price policies and economic prgress** (Sanayide fiyat politikaları ve ekonomik ilerleme), Washington 1938, s. 162 - 170.

(28) D. LYNCH **The Concentration of economic power**, s. 177 - 178.

(29) Bu konuda bakınız; D. LYNC, **The concentration of economic power.** Ayrıca, VARGA ve MENDELSOHN'un, **Données Complémentaires à «l'impérialisme» de Lenin** adlı kitabına bakınız.

(30) Kısa bir zamanda beri, Fransız Millî Sayıştayı, hizmetçilerin ve devlet memurlarının hizmetlerini diğer hizmetlerden ayırmakta ve bunları 'millî üretim' içinde hesaplamamaktadır. Bununla beraber, 'milletlerarası anlaşmalara uymak için' bunları tekrar hesaba katmakta ve millî geliri elde etmektedir.

(31) Gerçekte söz konusu bu sonuç, millî hesaplamalarda görülmez. Çünkü bu hesaplamalar aslında şu anlayışa dayanmaktadır: Devlet memurlarının gördüğü hizmetlerin 'değeri' ücretlerle temsil edilmiştir. Silâh altına alınanlara ödenen meblâğlar, bunların daha önce aldıkları ücretlerden düşük olduğu için seferberlik gene de 'üretimde' bir azalmayı gösterir. Ama gün gibi açık ki askerî hizmetlerin değerini bu şekilde 'belirleme' tamamen keyfî bir şeydir. Millî gelir hesaplarına hakim olan görüşler kabul edilince, askerlere giyecek, yiyecek, konut olarak sağlanan 'ayni ücreti' de hesaba katmak gerekir. Ne olursa olsun, askerî hizmetlerin hesaba katılması, carî millî gelir tahminlerini adamakıllı bozmaktadır. Mesela, Birleşik Devletlerde 1944 yılı malî geliri res-

men 169,2 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. Oysa bu rakama 16,4 milyar dolarlık askerî masraflar da dahildir.

(32) Şüphesiz, üretici ya da gayrı üretici bir faaliyet karşısında bulunup bulunmadığını söylemenin güç olduğu şüpheli durumlar her zaman olacaktır. Bilimsel bilgi alanının tümü için durum budur.

(33) Devletin, kapitalist teşebbüslerin yerini alabileceği, malları ve hizmetleri satabileceği (millî teşebbüsler) doğrudur. Bu durumda, devletin çalıştırdığı kişiler (devlet işçileri) değer yaratırlar. Ama aynı şey devlet memurları için söz konusu değildir.

(34) Marksist Ekonomi Üzerine Deneme», Londra, 1952, s. 22.

İÇİNDEKİLER

MARKSİST TEORİYE GÖRE DEĞER 7

DEĞERİN ALANI: MAL 10

Değeri varolduğu yerde aramak gerekir 10

Mal sosyal bir üründür 11

Mal pazarda satılmak için üretilmiştir 13

Kapitalist sistemde mal olarak iş gücü 15

Hizmetlerin değeri 17

DEĞERİN MAHİYETİ 19

Bir değer teorisinin zorunluluğu 19

Malların ihtiva ettiği emek soyut emektir 27

İşgücünün değerini de yaratan emektir 29

Basit emek ve karmaşık emek 33

Sosyal bakımdan zorunlu emek 38

KAPİTALİST REJİMDE DEĞER KANUNU 41

Kapitalizmden önceki mübadeleler ve değer 41

Değer kanununun geçmişteki uygulanışının tarihi izleri 44

Kapitalist ekonomiye geçiş 47

REKABETÇİ KAPİTALİZMDE DEĞER KANUNU 51

Fiyatların oluşumunun tahlili 52

Satış fiyatının arz ve talebe bağlı olarak tesbiti 54

Değer kanunu işgüçlerinin üretim dalları arasında dağılımını sağlar 58

Esham ve tahvilat borsasının rolü 64

Üretim fiyatı, pazar fiyatının ağırlık merkezidir 66

Üretim fiyatıyla değer arasındaki çelişki 74

Malın değerinin belirlenmesi 78

Kapitalist anarşi ve değer kanunu 83
Genel fiyat hareketleri 85

TEKELCİ KAPİTALİZMDE DEĞER KANUNU 91

Tekel fiyatlarının bazı vecheleri 92

MİLLİ GELİR 98

Üretici emek ve üretici olmayan emek 105

Esas gelirler ve türev gelirler 110

ÇAĞDAŞ ELEŞTİRİ KARŞISINDA MARKSİST DEĞER TEORİSİ 114

MARKSİST TAHLİLİN OBJEKTİFLİĞİ 117

POZİTİVİZM VE DİYALEKTİK MATERYALİZM 119

NOTLAR 125

SUDA YAYINLARI SUNAR:

1 — İSPANYA'DA İÇ SAVAŞ ve FAŞİZM
P. Nenni
256 sayfa, resimli 20.—

2 — EKONOMİ POLİTİĞİN TEMEL İLKELERİ
Nikitin
280 sayfa 15.—

3 — MARKSİST EKONOMİ EL KİTABI
Ernest Mandel
456 sayfa 30.—

4 — İKİ TAKTİK
Lenin
208 sayfa 15.—

5 — NÖBET
Metin İlkin
Hikâyeler, 165 sayfa resimli 10.—

6 — DEMİR TUFANI
A. Serafimoviç
Roman, 240 sayfa resimli 15.—

Listedeki Kitaplar:

Kitapçılara %25 indirimli ve ödemeli gönderilir.
Posta masrafları yayınevimize aittir.